

SOVYETLER BİRLİĞİ'NDE KADIN HAKLARI VE CİNSİYET EŞİTLİĞİ*

 Aynur GÖK^a
 Timuçin KODAMAN^b

Öz

Toplumsal cinsiyet eşitliğinin geliştirilmesinde Sovyet deneyimi, birçok açıdan benzersiz bir örnek teşkil etmektedir. Sovyetler Birliği'nin varlığı süresince toplumun cinsiyet düzeninin oluşumu ve gelişimi ile ilgili sorular, hâlen akademik çalışmaların güncel gündemini oluşturmaktadır. Bu çalışma, Rusya tarihinde Sovyet döneminin devlet politikası, ulusal mevzuat ve uygulama pratiğindeki gözlemler ortaya konulmak suretiyle kadın hakları ve kadın erkek eşitliğinin sağlanması konularında tarihsel deneyimine odaklanmaktadır. Çalışmaya, 1917 Ekim Devrimi'ne kadar Rus toplumunda cinsiyet düzeni ve kadınların statüsü ile birlikte XIX. yüzyılın ikinci yarısında ve XX. yüzyılın başlarında ulusal kadın hareketinin oluşumu ve gelişimi hakkında genel bir bakış sunulmaktadır. Ardından Sovyetler Birliği'nin toplumsal cinsiyet politikaları, yasal düzenlemeleri ve uygulamaları ayrı ayrı tarihsel aşamalara ayrılmaktadır. Birinci aşama, 1917'nin sonundan 1920'lerin sonuna kadar devam eden süreci oluşturmaktadır. İlk aşama, 1917 Ekim Devrimi ile Sovyet toplumsal cinsiyet düzeninin kuruluşunu sunmaktadır. Bu dönem, 1917'de iktidara sahip olan Bolşeviklerin kadın haklarına ve kadın erkek eşitliğine ilişkin ilk devlet politikası deneyimini içermektedir. Burada Ekim Devrimi ile birlikte Sovyet devletinin yeni toplumsal cinsiyet düzenini nasıl yarattığı ve bu bağlamda kadın sorunlarını çözme yöntemleri ele alınacaktır. 1920'lerin sonuyla birlikte 1950'lerin ortasına kadar olan ikinci aşamada, toplumsal cinsiyet düzeninin Stalin rejiminde nasıl bir dönüşüm geçirdiği tartışılmaktadır. Üçüncü aşama ise 1950'lerin ortasından 1980'lerin sonuna denk gelmektedir ve toplumsal cinsiyet sorunlarının yeniden ele alındığı süreci kapsamaktadır. Çalışma, Sovyet döneminde toplumsal cinsiyet ve siyasal rejim arasındaki ilişkiyi, toplumun bir bütün olarak tutumunu ve bunlara bağlı olarak kadının statüsündeki ve toplumsal cinsiyet ilişkileri alanındaki değişimi ortaya koyacaktır. Sovyetler Birliği'nde devlet politikası, yasal mevzuat ve uygulama pratiği perspektifinden toplumsal cinsiyet düzeninin tarihsel evrimi değerlendirilirken söz konusu dönemlere ilişkin politik, yasal, iktisadi ve toplumsal hayata dair ayrıntılara da yer verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Sovyetler Birliği, kadın sorunları, kadın hakları, eşitlik, ayrımcılık, toplumsal cinsiyet, toplumsal cinsiyet politikası, Rus toplumsal cinsiyet düzeni.

* Bu makale yazarın Doktora tezinden üretilmiştir.

^a Doktora Öğrencisi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Isparta/Türkiye, m.ay-nur@hotmail.com

^b Prof. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Isparta/Türkiye, timucinkodaman@sdu.edu.tr

WOMEN'S RIGHTS AND GENDER EQUALITY IN THE SOVIET UNION

Abstract

The Soviet experience sets a unique example in improving the gender equality on several counts. During the existence of the Soviet Union, the questions about the order and improvement of gender still create the current agenda of the academic studies. This study focuses on the historical experience of providing the gender equality and women's right by means of presenting the observations of government policies, national legislation and execution of the Soviet era in the history of Russia. The study starts with a general perspective about the gender order and women's status in the Russian society until the October Revolution of 1917, creation, and improvement of women's movement with in the second half of 19th century and the beginning of 20th century. Then the policies about the women's right and the gender equality, legal regulations and executions are broken into separated historical stages. The first stage includes the period from the end of 1917 to the end of 1920. This stage presents the gender order of the Soviet society with the October Revolution. This period includes Bolshevik's first government policy about women's right and the gender equality. In this phase, how the Soviet government formed the new gender with the revolution and procedures of solving women's problems will be discussed. In the second stage, which is from the end of 1920s to the mid-1950s, how the gender order transformed under the Stalin regime is discussed. The third stage involves the period from the mid-1950s to the end of 1980s. It contains the period when the gender in Soviet was worn out and the subject of gender equality was reconsidered. This study will present the relation between the gender equality and political regime, society's attitude and the changes in the status of women and gender. While evaluating the change in the idea of gender equality through the perspectives of the government policy, legal legislation and execution practice in the Soviet Union, the details related to political, legal, financial and social life will also be included.

Keywords: Soviet Union, women's issues, women's rights, equality, discrimination, gender, gender policy, Russian gender order.

ПРАВА ЖЕНЩИН И ГЕНДЕРНОЕ РАВЕНСТВО В СОВЕТСКОМ СОЮЗЕ

Аннотация

Советский опыт продвижения гендерного равенства во многом является уникальным примером. Вопросы формирования и развития гендерного порядка общества за весь период существования Советского Союза до сих пор составляют актуальную повестку академических исследований. Данная работа посвящена историческому опыту России в обеспечении прав женщин, равноправия мужчин и женщин и рассматривает государственную политику, национальное законодательство и имплементационную практику советского периода ее истории. В начале статьи представлен обзор гендерного порядка и положения женщин в российском обществе до Октябрьской революции 1917 года — становление и развитие национального женского движения во второй половине XIX — начале XX века. В гендерной политике Советского Союза, в формировании его правовых норм и практики применения выделяются несколько периодов. Первый период (с конца 1917 до конца 1920-х гг.) — становление советского

genderного порядка. К этому времени относится первый опыт государственной политики большевиков, пришедших к власти в 1917 г., в отношении прав женщин и равноправия женщин и мужчин. Анализируются создание нового genderного порядка после Октябрьской революции, и в этом контексте — методы решения Советским государством женского вопроса. Второй период (с конца 1920-х до середины 1950-х гг.) — трансформация genderного порядка при сталинском режиме. Третий период (с середины 1950-х до конца 1980-х гг.) — процесс пересмотра genderных вопросов. Исследование позволит выявить: изменения в genderных отношениях, взаимосвязь genderа и политического режима, позицию общества по этой проблеме в советский период. При оценке исторической эволюции genderного порядка с точки зрения государственной политики, законодательства и практики в Советском Союзе рассматриваются также подробности политической, правовой, экономической и социальной жизни этих периодов.

Ключевые слова: Советский Союз, женский вопрос, права женщин, равноправие, дискриминация, gender, genderная политика, российский genderный порядок.

Giriş

Sovyetler Birliği'nin¹ kurulmasına yol açan 1917 Ekim Devrimi'ne kadar Rusya'da kadınların temel hakları, özgürlüğü ve eşitliği açık şekilde ihlal edilmiştir. Çarlık Rusya'da kadınlar her alanda eşit olmayan muamele ile karşı karşıya kalmıştır. Rus İmparatorluğu'nun yasal mevzuatı, kadınları hukukun neredeyse her alanında erkeklerle kıyaslandığında eşit olmayan statüde bırakmış ve erkeği onlar üzerinde buyurucu kılmıştır. Devrim öncesi dönemin mevzuatına ve uygulamalarına göre kadınlar açıkça ayrımcılığa uğramış, erkekler ise önemli bir avantaja sahip olmuştur.² Kadınların toplumdaki yeri ve rolü hakkında ataerkil geleneğe dayanan fikirler, eski Rus mevzuatında tesirini göstermiştir. Kadının statüsünü düzenleyen yasalar, Rusya'da ayrımcılığı üreten ve kadın üzerinde baskının nedenlerinden biri olarak, kilise hukukunun ya da dini söylemlerin doğrudan etkisi altında kalmıştır.³

XIX. yüzyılın ortalarında Rusya, önemli değişikliklerin gerçekleştiği bir döneme girmiştir. 1861'de serfliğin kaldırılması ve beraberinde getirdiği yenilikler, toplumun ruhsal yapısında güçlü bir etkiye sahip olmuş ve ulusal ruhun kaçınılmaz şekilde yükselişine eşlik etmiştir. Serfliğin kaldırılmasından sonra uygulanan reformlar, ülkenin politik, ekonomik ve toplumsal kalkınmasına güçlü bir ivme kazandırmış ve toplumsal düşünüşte önemli yenilikler getirmiştir. Rusya'da önemli değişikliklerin gerçekleştiği bu

¹ Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği kısaca SSCB, Sovyetler Birliği, Sovyet Rusya veya Sovyet Rusya'sı olarak anılan terimler çalışmanın farklı yerlerinde birbirleriyle aynı anlamda kullanılmıştır.

² Bu durum, geleneksel anlayışa dayanan Rus aile hukukuna daha fazla yansımıştır. Ekim Devrimi'nden önce var olan Rus mevzuatında kadının yasal statüsü hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Sibel Özbudun, *Marksizm ve Kadın, Emek, Aşk, Aile* (İstanbul: Tekin Yayınevi. 2015), 104-108; I. Iukina, *Russkiy feminizm kak vyzov sovremennosti* (SPb.: Aleteiia, 2007), 59-60; A. I. Shelenkova, "Istoriya razvitiya gendernogo ravnopraviya v Rossii," *Elektronnyy nauchnyy zhurnal 'Nauka. Obshchestvo. Gosudarstvo'* 9/3 (2021): 38-40; O. A. Hasbulatova i I. N. Smirnova, "Evoliutsiia zhenskogo voprosa v rossiiskom obshchestve (1900-2020)," *Zhenshchina v rossiiskom obshchestve* 1 (2022): 5-6.

³ N. L. Pushkareva, "Seksualnost v chastnoy zhizni russkoy zhenshchiny (X-XX vv.): vliyaniye pravoslavnogo i etakraticheskogo gendernykh poryadkov," *Zhenshchina v rossiiskom obshchestve* 2 (2008): 4.

dönemde kadınlarının toplumsal ve yasal statülerinin değişmeden kalması ise, yeni toplumsal ve ekonomik koşullarla çelişen bir durum ortaya çıkarmıştır.⁴ Aile baskısından kaçınma, eğitim alma, kendi emek geliriyle yaşama, sosyal açıdan yararlı iş yapma isteği binlerce farklı statüdeki kadınları şehirlere çekmiştir. Sağlık açısından son derece elverişsiz çalışma koşullarına ve düşük ücretlere rağmen kadınların üretim alanına katılımları, onların ekonomik bağımsızlığı, sosyalleşmesi, yeni bir yaşam görüşünün oluşumu, ataerkil-otoriter aile düzeninin katı bağlarından kurtulması açısından giderek daha fazla önem kazanmıştır.⁵ Anna N. Şabanova bu konuda 'hayatın ekonomik koşullarını değiştiren serflüğün çöküşü, kurtuluş çağının etkisi, yeni fikirlerin akışı, yeni bir yaşam çağrısı, kadının ruhunu canlandırmış ve onu bağımsız kazançlara ve özgürlük arayışına götürmüştür' şeklinde ifade etmiştir.⁶ Nitekim dönemin mevcut atmosferi, toplumsal yaşamın içinde kendilerini bulma şansı elde eden kadın nüfusun önemli bir kesimini etkilemiş, öz farkındalığını uyandırmıştır. Aynı dönemde cinsiyet eşitliği üzerine Batılı fikirlerin yayılması ve gerçekleşen feminist hareketin etkileriyle birlikte eşitlik, özgürlük ve bağımsızlık için aktif olarak savaşılmaya karar veren kadınlar, temelinde insan haklarını savunarak bu ortak hedefe ulaşmak adına ülke çapında birlik olmaya başlamıştır.⁷

Rusya'da kadın aktivizmi için uygun şartlar, XIX. yüzyılın ikinci yarısında serflüğün kaldırılması, sanayinin gelişmesi ve yeni ekonomik ilişkilerin ortaya çıktığı bir ortamda oluşmaya başlamıştır. Özellikle bu dönemde Rus aydınlarının kadın sorunlarına ilgi göstermeye başlaması, çoğunlukla erkekler ve birkaç soylu kadından oluşan bu çevre tarafından kadınların yasal ve toplumsal statüleri ve ailedeki rolleri hakkında tartışmalar yapılması feminist fikirlerin hızla yayılmasını sağlamıştır.⁸ Feminist fikirlerin Rus toplumunda popülerleşmesi ve yaygınlaşmasında özellikle basın kaynağı etkili bir faktör olmuştur. Rus basını sadece Batılı fikirlerin yayılmasına katkıda bulunmamış, aynı zamanda kadınların eşitsizlik sorunu ve onun ortadan kaldırılması için mücadele yolları konusundaki anlayışları, kadın kimliğinin gerçek değerlerini ve kadının kendi farkındalığının gelişimini destekleyen temaları işleyerek feminist hareketin gelişmesinde etkili rol oynamıştır.⁹

XX. yüzyılın ortalarında ortaya çıkan ulusal kadın hareketinin öncelikli hedefleri, kadınlara tüm eğitim ve mesleki yaşamın kapılarının açılmasıyla ekonomik bağımsızlığını kazanmasına, eşit iş olanaklarının ve eşit işe eşit ücret gerekliliklerinin sağlanmasına, kadın emeğinin korunmasına ilişkin yasaların getirilmesine ve toplumun muhafazakâr kısmının çalışan kadınlara karşı önyargılarının üstesinden gelmeye yönelik olmuştur. Burada belirtmek gerekir ki, Rusya'da kadınların siyasi haklar meselesi XX. yüzyılın

⁴ N. Gafizova, "Istoricheskiy opyt vzaimodeystviia rossiiskogo i mezhdunarodnogo zhenskikh dvizhenii v kontse XIX – nachale XX veka", (Dissertatsiya, Ivanovskii gosudarstvennii universitet, Ivanovo, 2000), 35-40.

⁵ V. I. Lenin *Razvitie kapitalizma v Rossii* (M.: Poli. sobr. soch. 1972), 578.

⁶ A. N. Şabanova, "Ocherk zhenskogo dvizheniia v Rossii." *Zhenshchina v rossiiskom obshestve* 4 (2008): 7.

⁷ Iukina, *Russkiy feminizm*, 63-67.

⁸ Rusya'da bütün bu süreçlerin ideolojik kaynakları olarak Batı Avrupa düşüncesinin ve olaylarının (Aydınlanma fikirleri ve Avrupa devrimlerinin) Rus toplumu üzerindeki etkisi altında feminizm fikrinin doğuş tarihi XVIII. yüzyıl olarak gösterilmektedir. S. G. Aivazova, "İdeynie istoki zhenskogo dvizheniia v Rossii," *Obshestvennie nauki i sovremennost* 4 (1991): 125-133.

⁹ I. V. Kuprina, "Feministskoye dvizheniye v Rossii vo vtoroy polovine XIX - nachale XX vv.," (Dissertatsiya, Moskovskiy gorodskoy pedagogicheskiy universitet, Moskva, 2000), 147-148.

başlarına kadar ulusal kadın hareketinin gündeminin odağında olmamıştır. Kadınların siyasi haklarını gündeme getirememelerinin sebebi Rusya'da, nüfusun birçok katmanının siyasal olarak haklarından mahrum bırakılmış olmasıyla ilgili olmuştur. Diğer bir ifadeyle bu anlamda kadınlar toplumsal olarak 'erkeklerle eşit' durumdaydı.¹⁰ Ayrıca Rusya'da feminist harekete katılan kadınlar, siyasi hakları edinme yollarının başta eğitim ve özgür meslek seçimi yoluyla mümkün olacağını düşünmüştür.¹¹ Ayrıca kadınların eğitim sorunu, onların profesyonel çalışma sorunuyla yakından ilişkili olmuştur. Kadın emeğinin kullanımı, XIX. yüzyılın 80'li yıllarından itibaren üretimin yaygınlaşması ve işçi hareketinin yoğunlaşmasıyla artmaya başlamıştır. Bu nedenle kadın emeğine artan talep ve işgücü piyasasının ihtiyaçları kadın eğitiminin gelişimini gerekli kılmıştır. Nihayet ülkede gerçekleşen reformlar ve ortaya çıkan kadın hareketinin etkileriyle kamu farkındalığının artması sonucunda kadınların eğitim sorunu çözülmüştür.¹²

XX. yüzyılın başlarında eğitim imkânını elde etmesiyle çalışma alanı da genişleyen kadınlar için diğer haklar ise hala sınırlıydı. Yeni yüzyıla doğru kadın hareketi, siyasal alanda kadınların konumunu değiştirmeye ve haklarını kazanmaya odaklanmıştır. 1905-1907 Birinci Rus Devrimi sırasında gösteriler ve grevlerde öne çıkan kadınlar, bu yıllarda siyasal hayata katılımları konusundaki eşitlik mücadelesinde girişimlerini artırmıştır. Seçim sürecine kadınların katılımını sağlamayan 1905 seçim düzenlemeleri, Rusya'da bir süfraj hareketin ortaya çıkmasına ve cinsiyetlerin siyasi eşitliğini savunan kadın örgütlerinin ortaya çıkmasına yol açmıştır.¹³ Böylece kadın hareketi, kadınların siyasi eşitlik ve oy hakkı talepleriyle daha geniş bir boyuta ulaşmıştır. Rusya'da 1917 yılına kadar birçok bölgeden sayısız binlere ulaşan kadını bir araya getirmeyi başaran bir ulusal kadın hareketi gelişmiştir.¹⁴

Rus feminizminin yükselişiyle birlikte kadınlar toplumsal yaşama aktif katılmaya başlamış ve toplumdaki rolü ciddi ölçüde değişmiştir.¹⁵ 1916 yılında ekmek ve un kıtlığının, yüksek fiyatların, toplumsal adaletsizliklerin ve eşitsizliklerin varlığını gösterdiği Çarlık Rusya'da barış ve ekmek için protesto eylemlerine katılan kadınlar Rusya'daki devrim için ilk girişime geçenler olmuştur. Kadınların başlattıkları küçük çaplı eylemler erkeklerin de katılımıyla büyük bir hareket halini almıştır. Birinci Dünya Savaşı'ndan önce toplumda neredeyse yok sayılan kadınlar savaşın kayıplarıyla Rusya'yı ayakta tutmayı başaran esas demografik güç olmuştur. Ekim Devrimi'nin gerçekleşmesine önayak olan Şubat Devrimi, kadınların örgütlenmeleriyle

¹⁰ A. V. Petrov i Yu. V. Kokoreva, "Voznikoveniye zhenskogo obshchestvenno-politicheskogo dvizheniya v Rossii i yego rol' v stanovlenii pravovogo statusa zhenshchin v dorevolyutsionnyy period," *Vestnik Nizhegorodskogo universiteta im. NI Lobachevskogo* 3 (2008): 216.

¹¹ Rusya'da kadın hareketinin oluşumunun ilk yıllarında kadınlar, oy hakkı için savaşım veren Batı'daki hareketin aksine, daha çok kadınların sosyal ve ekonomik hakları mücadelesine odaklanmıştır. Bu bağlamda Rus feminizminin ayırt edici özellikleri hakkında bkz. N. L. Pushkareva, 'U istokov russkogo feminizma: skhodstva i otlichiya Rossii i Zapada,' *Ros. zhenshchiny i yevrop. kultura* (2001): 79-84; N. L. Pushkareva i I. M. Pushkareva, "Dva veka zhenskogo dvizheniya v Rossii i yego sovremennoye sostoyaniye," *Zhenshchina v rossiyskom obshchestve* 2 (2021): 18-20.

¹² O. A. Hasbulatova, *Opyt i traditsii zhenskogo dvizheniya v Rossii (1860-1917)* (Ivanovo: Ivan. gos. un-t., 1994): 97.

¹³ O. A. Patrikeyeva, "Zhenskiye organizatsii Rossii nachala XX v.: bor'ba za politicheskoye ravnopraviye," *Vestnik Leningradskogo gosudarstvennogo universiteta im. A.S. Pushkina* 3 (2013): 18-28.

¹⁴ O. A. Hasbulatova, "Zhenskoe dvizhenie v Rossii kak faktor sotsialnogo progressa (1900-1917 gg.)," *Zhenshchina v rossiyskom obshchestve* 2/83 (2017): 9.

¹⁵ Shelenkova, "Istoriya razvitiya," 41.

gerçekleşmiştir. Şubat ve Ekim devrimleri arasında kadınların grevlerde aktif şekilde yer alması, hak ve eşitliklerinin kazanılmasının önemli nedenlerinden biri olarak hizmet etmiştir. Bunun kadınlar için en önemli sonuçlarından birisi, 1917 yılında Geçici hükümetin kararıyla 20 yaş üstü kadınlara seçimlerde oy hakkının tanınması olmuştur. Böylece kadınlar, 12 yıllık mücadelenin sonunda siyasal eşitlik elde etmeyi başarmıştır. Bu bağlamda Rusya, kadınlara erkeklerle eşit koşullarda eşit oy hakkı tanıyan dünyadaki ilk ülkelerden birisi olmuştur.¹⁶ Sonrasında kadınlar bunun, yaşamın diğer alanlarında gerçek eşitliğe ulaşmak için yeterli olmadığını anlamış ve çalışma hakkı, serbest dolaşım hakkı, boşanma hakkı, miras hakkı gibi diğer birçok haklarını elde etmek için mücadelelerine devam etmiştir.

Sovyetler Birliği'nin kuruluşunun ilk yıllarından kadınların statüsü meselesinin çözümlenmesinde kadınların sürdürdükleri bu seferberliğin ve örgütlenmelerin ciddi etkisi görülmüştür. Nitekim kadınların devrimci harekete aktif katılımı ve hakları için mücadeleleri, Bolşeviklerin kadın hareketine ilgisini çekmeyi başarmıştır.¹⁷ Kadın hareketi, hem devrim öncesi hak, eşitlik ve özgürlük arayışında olan kadınların kurtuluşunda hem de devrim sırasında ve sonrasında yeni rejimin kuruluşunda önemli rol oynamıştır. Ekim 1917'de iktidara sahip olan Bolşevikler, kadın hareketinin rolünü ve ideolojik temellerini dikkate alarak ilk yasama eylemlerinde kadınların ve erkeklerin eşitliğini ilan etmiştir. Kadınlar tarafından hakları için dile getirilen öneriler ve talepler, devrimle birlikte ideolojik destekle buluşmuş ve uygulama amacıyla hızlı bir şekilde Sovyet iktidarının devlet eylemine çevrilmiştir.

1917'nin devrimci olayları, yalnızca devlet sisteminin değişmesi değil, aynı zamanda insanlık tarihinde yeni deneyimlerin başlangıcı anlamına gelmiştir. 1917 Devrimi ile birlikte ülkede yapılan dönüşümler neredeyse toplumun tüm alanlarını etkilemiş ve bu, yeni toplumsal cinsiyet düzeninin ortaya çıkmasında ve gelişmesinde de kendini göstermiştir. Sovyet iktidarının şafağında, sosyalist yeni toplum yapısına ve taleplerine uygun toplumsal bir devrime doğru yola çıkan Bolşevikler, cinsiyetine bakılmaksızın tüm insanların eşitliğine dayanan yeni toplumsal cinsiyet düzeninin inşasına başlamıştır. Yeni toplumsal cinsiyet düzeni bağlamında özgür Sovyet kadını yaratma politikası, bir dizi politik kampanya ve normatif eylemlerle ortaya konulmuştur. Daha sonra bu politika, kadınların üretime kitlesel katılımı ve siyasal hayata teşvik edilmesi, komünist eğitim, ailenin devlet düzenlemesi, evin toplumsallaşması, kadınlık ve erkekliği yorumlayan resmi söylemlerin oluşumu ve değişimleri çerçevesinde gerçekleştirilmiştir.¹⁸

Sovyetler Birliği toplumsal yaşamın her alanında kadınların eşitliği ve özgürleşmesi

¹⁶ Kadın hareketinin siyasi haklar elde etme mücadelesi hakkında bkz. Petrov i Kokoreva, "Vozniknoveniye zhenskogo," 213-219. Kadın ve erkeklerin eşit derecede siyasi haklarını anayasal düzeyde güvence altına alan belge ise 1918 Anayasası olmuştur. S. V. Voroshilova, "Razvitie konstitutsionnoy idei ravenstva polov v Rossii XX veka," *Vestnik Saratovskoy gosudarstvennoy yuridicheskoy akademii* 2/109 (2016): 27-28.

¹⁷ I. V. Alferova, *Zhenskiy vopros' v teorii i praktike bolshevizma* (Bryansk: Kursiv, 2011): 332-333.

¹⁸ Ye. A. Zdravomyslova i A. A. Temkina, *Rossiyskiy gendernyy poryadok: sotsiologicheskii podkhod* (SPb: Izdatelstvo evropeyskogo universiteta v Sankt-Peterburge, 2007): 96; Ayrıca bkz. N. L. Pushkareva, "Gendernaya sistema Sovetskoy Rossii i sudby rossiyank," *Novoe literaturnoe obozreniye* 117/5 (2012): 8-23; O. A. Hasbulatova, *Rossiyskaya gendernaya politika v XX stoletii: mify i realii* (Ivanovo: Ivanovsk. gos. un-t, 2005), 98.

yolunda öncü devletlerden olmayı başarmış ve uluslararası arenada kadınların statüsü meselesi gündeminin yaratılmasında, uluslararası toplumsal cinsiyet eşitliği standartlarının geliştirilmesinde etken rol oynamıştır. Bu bağlamda toplumsal cinsiyet eşitliğinin geliştirilmesinde Sovyet deneyimi, akademik alanda araştırma konusu olmaya devam etmektedir. Bu çalışmada, Sovyet Rusya'nın kuruluş ve iktidarın siyasi sürecinde, toplum ve devletin dönüşüm aşamalarında, toplumsal cinsiyet düzeninin özellikleri ve devletin toplumsal cinsiyet politikasının ana eğilimleri, yasal düzenlemeleri ve bunların pratik yaşama dönüştürülmesiyle ilgili tarihsel deneyimi üç aşamaya ayrılarak değerlendirilmiştir. Burada ana amaç, Sovyet tarihi boyunca birbirini izleyen toplumsal cinsiyet düzeninin özelliklerini, iktidarın toplumsal cinsiyet politikasının eğilimlerini, toplumun tutumunun ve bunlara bağlı olarak kadının statüsünde meydana gelen değişikliklerin tarihini incelemek ve analiz etmektir.

1) Birinci Dönem: Ekim Devrimiyle Sovyet Cinsiyet Düzeninin Kurulması

Sovyet sisteminin kuruluşu ile iktidar politikalarının başında, Çarlık döneminden kalma eski kalıplaşmış toplumsal cinsiyet düşüncelerinin ve yasal uygulamalarının ortadan kaldırılması meselesi durmuştur. Bu bağlamda Ekim Devrimi'nden hemen sonra Sovyet iktidarı, kadınlara eşit yasal hakların ve toplumun her alanına katılımın sağlanması ve bir an önce pratik yaşama yansıması için yola çıkmıştır. Devletin cinsiyet politikası devrimci değişim ve dönüşümün önemli bir parçası olmuştur.¹⁹ Ekim 1917'de iktidara gelen Bolşevikler, Sosyalist bir toplum-devlet inşa etme hedefleri doğrultusunda toplumsal cinsiyet düzeninde reformlar yapmaya başlamıştır. Bunun temel sebebi, dönemin ana siyasi görevlerinin (okuryazarlığın ve işsizliğin ortadan kaldırılması, tarımı kollektifleştirmek ve ülkeyi sanayileştirmek gibi) toplumsal sorunların çözümüyle yakından ilişkili olduğuna olan inanç olmuştur. Toplumun karşı karşıya kaldığı sorunların çözümünün ise nüfusun en geniş kesimini oluşturan kadınların kurtuluşu olmadan mümkün olmayacağı düşünölmüştür. Sosyalist rejimin hayatta kalması ve sürdürülebilirliği için buna ihtiyaç olduğunu öne süren Bolşevikler, kadına ilişkin komünizm altında uygulanacak özgürleştirici ve eşitlikçi politikaları dört kategoride sınıflandırmıştır. Bunlar kadına yönelik yasal hakları sağlamak, kadınları ekonomik bağımsızlığına götürmek, ataerkil aile kurumunu kademeli olarak ortadan kaldırmak ve son olarak hane içindeki çoğu sorumluluklarından kadını kurtarmak olmuştur.²⁰

Buradan hareketle, kadınların statüsü konusundaki meselenin çözümü öncelikli olarak Rus mevzuatının düzenlenmesi gerekliliğiyle bağlantılı olmuştur. Çünkü her iki cinsiyetten de tüm vatandaşlar yasa önünde eşit sayılmalıydı. Dolayısıyla kadın haklarını erkeklerle eşit hale getirmek için önemli normatif yollar geliştirmek gerekiyordu. Bu, Sovyet iktidarının aile, nüfus, sağlık ve cinselliğin denetimi, yaygın eğitimin örgütlenmesi, istihdam, yerleşim gibi bir dizi politika alanına nüfuz etmesi anlamına geliyordu. Bu

¹⁹ S. G. Aivazova, *Gendernoe ravenstvo v kontekste prav cheloveka* (M.: Eslan. 2001), 37; Ye. A. Zdravomyslova i A. A. Temkina, "Gosudarstvennoe konstruirovaniye gendera v sovetskom obshchestve," *Zhurnal issledovaniy sotsialnoy politiki*, Tom 1, 3/4 (2003): 308.

²⁰ Left Voice, "No One is Handed Freedom on a Silver Platter": Women and the Russian Revolution," (2017), Erişim tarihi: 19.07.2021, <https://www.leftvoice.org/no-one-is-handed-freedom-on-a-silver-platter-women-and-the-russian-revolution/>

sürecin en başında ise toplumun temel yapı taşı olan aile kurumunun, aile ilişkilerinin evrimselleşmesi ve eski aile yapısının tüm kalıntılarından kurtulmak gerekiyordu. Devletin aile politikasının ideolojisi, Marksizm ve Sosyal Demokrasi klasikleri tarafından ortaya konulan temellere dayanıyordu. Bu bağlamda cinsiyetler arasındaki yeni serbest ilişki biçimlerinin sosyalist bir toplumda kurulacağı ve bunun sonucu olarak eski (burjuva) aile türünün ortadan kalkacağı düşünülüyordu. Bu ideolojinin uygulanması devletin, nikah, boşanma, ebeveynlik, cinsellik, kürtaj ve üremeye yardımcı teknolojiler, hastalık ve sağlık gibi insanların özel olan alanlarına da müdahalesi demektir.²¹

Ayrıca Sovyet iktidarının konu ile ilgili çabası yasama faaliyeti ile sınırlı kalmayacak, yasal düzenlemelerin pratik yaşama dönüştürülmesi için de çaba sarf etmesi gerekecekti. Fakat Sovyet topraklarındaki kadınlar, toplumsal statüleri, dini inançları, etnik kökenleri, hayat deneyimleri bakımından farklıydılar. Bu sebeple yeni rejimin yasal reformlarıyla kadına tanınacak hakların gündelik yaşamın akışına tercüme edilebilmesi için yüzyıllar boyunca kadına yüklenen toplumsal statünün ve geleneksel ahlak anlayışının, kadının ekonomik durumunun, kültürel ve tarihsel sürecin etkisinin de dikkate alınması gerekiyordu. Kadınlara eşitlik veren yasal düzenlemelerin tepeden dayatmayla değil, Sovyetlerde yaşayan büyük toplumsal yapı içerisindeki kendince ayrılan halklar arasında etnik, siyasi ve kültürel ilişkiler dikkate alınarak, kamuoyunun onayı tabandan başlayarak kademeli olarak kazanılmalıydı.²² Yasal reformların yaratacağı bilinçlenme bile ulusların ve onların kadınları üzerinde olumlu etkiye sahip olacaktı. Lenin'in üzerinde durduğu gibi 'kanun önünde beraberlik henüz gerçek hayatta beraberlik demek değildi'. Onun fikrinde, bu eşitliğin aile dahil olmak üzere toplumda sağlanmasını başarmak çok daha zordu.²³ Sovyet iktidarının bu değişimi halklar üzerinde ekonomik, sosyal, kültürel ve yasal uygunluk çerçevesinde denemeye çalıştığı, bu sürecin bazen baskı yoluyla bazen de gönüllülük çerçevesinde gerçekleştiği bilinmektedir. Çünkü kadının toplumdaki rolünün değişmesini isteyen ve istemeyen, geleneksel ataerkil kültürün sürmesini destekleyen ve desteklemeyenler bulunuyordu.²⁴

Sovyet iktidarının ilk yasal uygulamalar çerçevesinde yaptığı reformlar sayesinde aile alanında kadın ve erkek eşitliğinin sağlanması bağlamında dönemin birçok önemli ve benzersiz düzenlemeleri yapılmıştır. Sovyet iktidarının ilk yıllarında kabul edilen düzenlemelerle aile alanında kadın erkek arasında, evlilik ilişkilerinde nikâh, boşanma ve çocukların bakımı konusunda iki tarafa da eşit hak ve sorumluluklar getirilmiştir. Bolşevikler hemen evlilik, boşanma, kürtaj, mülkiyet ve evlilik dışı doğan çocukların

²¹ Zdravomyslova i Temkina, "Gosudarstvennoe konstruirovaniye," 305; Martine Mespoulet, "Women in Soviet society," *CEFRES* (2006): 1.

²² Sharon Smith, *Kadınlar ve Sosyalizm Kadınları Kurtuluşu Üzerine Denemeler*. çev. Etkin Bilen Eratalay (İstanbul: Yordam Kitap, 2012), 145.

²³ R. S. Mirzəzadə, *Gender: Cəmiyyət. İnsan hüququ. Siyasət (fəlsəfi, tarixi və siyasi-hüquqi istiqamətlər)* (Bakı: Adiloğlu, 2003), 228.

²⁴ Örneğin, bu gün Özbekistan ve Tacikistan olarak isimlendirilen bölgelerde kadınlar peçeli ve eve hapsedilmiş durumdayken Türkmenistan ve diğer Orta Asya toplumlarında ise kadınlar peçesizdi ve toplumdan izole edilmemişti. Bu toplumlarda kadınların eşitliği adına 'töre suçlarını' yasaklamak veya müslüman kadınlar arasında çalışma yürütmek tepkiyle karşılanabiliyordu. Tarihi anımsamak gerekir ki, müslüman kadınların türbanlarını çıkarma törenlerinden sonra çok sayıda kadın kocaları ve erkek kardeşleri tarafından öldürülmüştür. Başka bir örnek vermek gerekirse, Türkmenistan'da 'başlık parası' verilmesi geleneği sosyal yapının temelinde yer alıyordu ve nitekim bu törenin Stalin döneminde yasadışı ilan edilmesi kolay olmamıştır. Smith, *Kadınlar ve Sosyalizm*, 146-147.

eşitliğine ilişkin ilerici yasaları onaylamıştır.²⁵ 18 Aralık 1917'de 'Medeni Durum, Evlilik ve Çocuklar Hakkında Kararname'²⁶ ve 19 Aralık 1917'de 'Evliliğin Sona Ermesi Üzerine (Boşanma Kararnamesi) Kararname'²⁷ kabul edilmiştir. Özellikle Boşanma Kararnamesi'nin kabul edilmesiyle boşanma prosedürü laik ve erişilebilir hale gelmiştir. Boşanma işlemleri kiliseden yerel mahkemelerin yargı yetkisine devredilmiştir.²⁸ Demografik önemi nedeniyle acil olarak ilk ay içinde yasallaşan bu Kararnameler, A.M. Kollontay²⁹ tarafından taslağı hazırlanan aile hukuku düzenlemesinin temelini oluşturmuştur.³⁰

Bu düzenlemelerin hemen ardından 1918'de kadın eşitliği yasası olarak adlandırılan 'Medeni Durum, Evlilik, Aile ve Vesayet Yasası' çıkarılmıştır.³¹ Evliliğe ve aileye ilişkin ilk Sovyet yasası, dünyanın en devrimci düzenlemesi olarak kabul edilmiştir.³² 4 bölüm ve 246 maddeden oluşan 1918 tarihli yasa ile kadınlara medeni hak ve özgürlükler verilmiş ve kadınlar yasa önünde erkeklerle eşit hale getirilmiştir. Kadınların menfaatlerini savunan, demokratik ve ilerici olarak görülen bu yasa, Rusya İmparatorluğu'ndaki evlilik ve aile mevzuatındaki boşlukları doldurmuş, bir kadının aile içindeki konumunu geliştirmiş ve her iki eşin haklarını eşit tutmuştur.³³ 1918 Yasası devrim öncesi yasalardan farklı olarak kadın ve erkeğin haklarını eşitlemiştir. Bu yasayla nikâhın gönüllülük ilkesine dayanması sağlanmış, çok eşliliğin ve dini nikâhın yasaklanması, din adamlarının dini nikâh teşebbüslerinin ve şeriat nikâhlarının yasal cezalandırılması gibi önlemler alınmıştır. Evlilik içinde eşlerin istedikleri tarafın soyadını alabilmesi veya kendi soyadıyla birlikte çift soyadı kullanabilmesi mümkün olmuştur. Bunlarla birlikte bu yasa, evlenmenin temel koşulu olarak kadınlara daha düşük yaş şartı getirmiştir. Yasa ile nikâh yaşı kadın için 16, erkek için 18 olarak belirlenmiştir. Yeni düzenlemeyle boşanma süreci kolaylaştırılmıştır. Boşanma durumunda karşılıklı rızayla, eşlerden birinin başvurusu yeterli sayılmıştır. Kadın ve erkek dilediği sayıda kendi özgür iradesiyle evlilik (68. maddeye göre kayıtlı evliliği bulunanlar evlenemez) ve boşanma gerçekleştirebilecekti. Fakat örneğin birisi sık aralıklarla evlilik gerçekleştiriyorsa, bu durum başkalarını baştan çıkarma suçu ve evliliklerin kötü niyetle yapıldığı söz konusu

²⁵ V. Z. Goldman, *Zhenshchiny u prokhdnoy. Gendernie otnosheniya v sovetsoy industrii (1917-1937 gg.)*. Per. V. Yu. Lobovskoy (M.: ROSSPEN, 2010), 48.

²⁶ "Dekret o grajdanskom brake, o detyah i o vedenii knig aktov sostoyaniya." *Sobr. uzakoneny i rasporyajeny pravitelstva za 1917-1918 gg.* (M.: Upravlenie delami Sovnarkoma SSSR, 1942): 161-163.

²⁷ "Dekret o rastorjenii braka," *Sobr. uzakoneny i rasporyajeny pravitelstva za 1917-1918 gg.* (M.: Upravlenie delami Sovnarkoma SSSR, 1942): 150-151.

²⁸ M. Rabzhaeva, 'Istoriko-sotsialnyi analiz semeinoi politiki v Rossii XX veka,' *Sotsiologicheskie issledovaniya* 6 (2004): 91.

²⁹ A. M. Kollontay, Rusya'da Marksist eğilimin feminist düşüncesinin kurucusu sayılmaktadır. Kürtajın, boşanmanın, doğum kontrolünün yasallaştırılmasına kadar bir dizi Sovyet yasalarının çıkarılması büyük ölçüde Kollontay tarafından sağlanmıştır. Annelik ve çocukluğun devlet koruması ilkelerini teşvik etmiştir. Aynı zamanda uluslararası kadın hareketinin aktif bir üyesi olmuştur. T. E. Osipovich, "Kommunizm, feminizm, osvobozhdeniye zhenshchin i Aleksandra Kollontay," *Obshchestvennyye nauki i sovremennost* 1 (1993): 174-186.

³⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Pushkareva, "Gendernaya sistema," 8-23.

³¹ "Kodeks zakonov ob aktakh grazhdanskogo sostoyaniya, brachnom, semeynom i opekunskom prave ot 16 sentyabrya 1918 goda." *Sobraniye uzakoneny RSFSR (76-77, st. 818, 1918)*.

³² Osipovich, "Kommunizm, feminizm," 182.

³³ Ya. L. Salogub, i V. V. Frolov, "Kodeks zakonov ob aktakh grazhdanskogo sostoyaniya, brachnom, semeynom i opekunskom prave 1918 g. kak etap bolshevistskogo eksperimenta v pravovom regulirovanii semeyno-brachnikh otnosheniy. Istoriografiya. Istochniki," *Vestnik Volzhskogo universiteta imeni V.N. Tatishcheva* 4, Tom 2 (2017): 5-17.

ise dava açılabilir ve bazı sınırlamalar getirilebilecekti.³⁴ Ayrıca yasa, meşru ve gayri meşru çocukların statüsünü de eşitlemiştir. Yasanın 135. maddesiyle, ebeveyn kayıtlarının bulunmaması, yanlış veya eksik olması durumunda, ilgilenen bireylere adli prosedürle analık ve babalık ispat etme hakkı verilmiştir. Yerel halk mahkemesi yetkisi altında gerçekleştirilen yargılama sonucunda ebeveynliğin (babalığın tespiti) belgelendirilmesiyle baba, hamilelik, doğum ve bakım sürecine ilişkin harcamalara katılımla yükümlendirilmiştir (madde 143).

Sekiz yıl yürürlükte kalan yasanın ardından 19 Kasım 1926 tarihli Evlilik, Aile ve Vesayet Kanunu kabul edilmiştir.³⁵ Yasa içinde yer alan hükümlere bakıldığında kadınların menfaatlerini savunduğu görülmektedir.³⁶ Ayrıca aşağıda yer verilecek olan 1918 ve 1924 SSCB Anayasasında cinsiyet temelinde insanın toplumdaki konumu, cinsiyetler arasındaki ilişkileri belirleyen fikirler, devlet ile birey arasındaki ilişkilere yönelik ilkelere yer verilmediğinden,³⁷ bu yasal boşluk yeni kanunla doldurulmuştur. Aile hukuku alanında yukarıdaki hükümlerin tümü, 1926'da kabul edilen bu yasayla pekiştirilmiştir.³⁸ 1926 tarihli yasayla ilk kez evlilik yaşı ile ilgili olarak kadının hakları erkeğin haklarıyla eşitliğini sağlamıştır ve evlenenler için tek bir evlilik yaşı 18 olarak belirlenmiştir. Resmi nikâhlı ve nikâhsız birliktelikler yasalar önünde eşit haklara sahip olmuş, çocuklar üzerinde eşit annelik ve babalık hakları tanınmıştır.³⁹ Ayrıca bekar bir annenin çocuğunun evli ebeveynlerin çocuklarıyla aynı haklara sahip olması sağlanmıştır.⁴⁰ Genç Sovyet rejiminin haklar konusundaki ilk kararlarından birisi de evlilik içinde ve dışında doğan çocukların eşitliğinin sağlanması olmuştur. Sık olmamakla birlikte bazı durumlarda karşılaşılan evliliklerin yerini alabilen birlikte yaşamın yasal evlilikle eşit görülmesi sayesinde evlilik dışı doğum sorunu da ortadan kaldırılmıştır.⁴¹ Bu şekilde gayri meşru çocuk kategorisi yasadan çıkarılmış ve gayri meşru anneye yönelik tutum değiştirilmiştir.⁴² Evlilik dışı olan çocuğun babalık kaydı, kanıtı gerek duyulmadan annenin yazılı başvurusuyla alınması mümkün olmuştur. Sözde babaya, annenin bu eylemine bir yıl içinde mahkemeye itiraz etme fırsatı sunulmuş, bu nedenle annelik hakkının varsayımı yasa tarafından garanti edilmiştir.⁴³

Bu aşamada belirtmek gerekir ki, Sovyet Rusya'da boşanma prosedürlerini basitleştiren yeni yasal düzenlemelerle birlikte boşanma sayısında ilk yıllarda ciddi bir yükselme görülmüştür. Fakat daha öncesindeki yasal düzenlemelerin ve kötü yaşam şartlarının verdiği psikolojik etkinin zamanla kaybolmasıyla bu ilk aşırı boşanma durumu

³⁴ A. Newsholme ve J. A. Kingsbury, *Kızıl Tıp - Sovyet Rusya'da Toplumsallaştırılmış Sağlık*, çev. Selçuk Görmez, (İstanbul: Yazılama Yayınları, 2015), 137.

³⁵ "Kodeksa zakonov o brake, semye opeke: Postanovlenie VTSIK ot 19.11.1926," *Sobraniye uzakonenii RSFSR* (82, st. 612 (1926).

³⁶ Pushkareva, "Gendernaya sistema," 8-23.

³⁷ L. Zavadskaya, *Gendernaya ekspertiza rossiyskogo zakonodatelstva* (M.: BEK, 2001), 17-20.

³⁸ Yu. V. Gradszkova, "Gendernaya ideologiya v Sovetskoy Rossii," v kn.: *Vvedenie v gendernye issledovaniya*, pod obsh. red. I. V. Kostikova, (M.: Aspekt Press, 2005), 94.

³⁹ Süheyla Kadioğlu, *20. Yüzyıl ve Kadın, Batı Ülkelerinde Kadın Hareketleri* (İstanbul: Gri Yayınevi. 2005), 297.

⁴⁰ Özbudun, *Marksizm ve Kadın*, 109.

⁴¹ Newsholme ve Kingsbury, *Kızıl Tıp*, 142.

⁴² Zdravomyslova i Temkina, "Gosudarstvennoe konstruirovaniye," 306.

⁴³ N. L. Pushkareva i O. E. Kazmina, "Brak v sovetskoy i postsovetskoy Rossii," v kn.: *Semeynyye uzy. Modeli dlya sborki*, pod red. S.A. Ushakina (M.: Novoye literaturnoe obozreniye, 2004), 185-219.

kısa sürede zayıflamıştır. Sovyetler'de ortaya çıkan toplumsal özgürlük deneyiminin yaygınlaşmasının nispeten daha az yanlış uygulamaları hayata geçirilmiştir. Boşanmalar sadece gerektiği durumlarda gerçekleşmeye başlamıştır.⁴⁴

Devrimden hemen sonra iktidarın gündeminde öncelikli meselelerden birisi de doğum kontrolü konusu olmuştur. Ülkenin ekonomisindeki bozulma, düzenli evlilik hayatının sürdürülmesini zorlaştırdığı gibi artan sayıda evsiz çocuk sorununu da gündeme getirmiştir. Doğum kontrol hapları ve kürtaj henüz ülkede yasallaştırılmadığından istenmeyen hamilelikten kurtulmanın yolu yasal olmayan ve sağlıklı koşullarda gerçekleştirilmekteydi. Kürtajı yapan doktor ve anneye cezai sorumluluk getiren 1903 tarihli Ceza Kanunu, çok sayıda kadının hayatını kaybetmesine veya sakat kalmasına yol açıyordu.⁴⁵ Kürtajların yasallaştırılmasından yana olan toplumun ve iktidarın seçimi nihayet kadınların sağlığının lehine olmuştur. Bu bağlamda, 1920'de Sovyet Rusya'sında devlet hastanelerinde ücretsiz kürtaj hakkı yasal olarak düzenlenmiştir. Bu yasama eylemi, kadınların üreme haklarını onaylamada önemli bir adım olmuştur. Aynı zamanda bu, Avrupa tarihinde yapılan ilk yasallaştırma uygulaması olduğundan önem taşımaktadır.⁴⁶ Burada Sovyet iktidarının amacı, kadınların cinsel ve ailevi kurtuluşlarının karşısındaki son engeli de ortadan kaldırmak olmuştur.⁴⁷

Öte yandan kadınların devlet hastanelerinde ücretsiz kürtaj yaptırabilmelerine olanak sağlayan yasayla birlikte hastanede kürtaj yaptırmak isteyenlerin sayısı gittikçe artmış ve bu durum kürtajın neredeyse 'salgın' karakterine dönüştüğü yönünde tartışmalara neden olmuştur. Kürtaj yaptırmak isteyenlerin sayısını düzenlemek için 1923 yılında çeşitli uzmanlardan oluşan bir doğum kontrol komisyonu kurulmuştur.⁴⁸ Bir kamu sağlık kurumunda kürtaj yapabilmek için kadınların mali, sağlık durumlarını ve sosyal statülerini değerlendiren ve uygun izinleri veren komisyona başvurmaları gerekli kılınmıştır.⁴⁹ Hastaneler, doğumevleri ve kadın danışma kliniklerince gebeliği önleme araçları hakkında sürekli bilgilendirmeler yapılmış ve bu yöntemlere ulaşım sağlanmıştır.⁵⁰ 1926 yılında, ilk kez hamile kalan ya da altı aydan kısa bir süre önce bu ameliyatı geçiren kadınlar için kürtajlar tamamen yasaklanmıştır.⁵¹

Sovyetler Birliği'nin kuruluşunun hemen başında kadınlara ilişkin politikalar çerçevesinde hayata geçirilen uygulamalardan bir diğeri gebelik, doğum ve doğum sonrası anne ve çocuk sağlığı ve çalışma alanlarında bütünsel sağlık hizmetinin sunulması ve iyileştirilmesi olmuştur. 1918'de kabul edilen ve dört yıl sonra 9 Kasım 1922 tarihinde yenilenen İş Kanunu, kadınların çalışma sürelerini düzenlemiştir.⁵² 18 yaşın altındaki

⁴⁴ Newsholme ve Kingsbury, *Kızıl Tıp*, 138.

⁴⁵ A. A. Savchuk, "Byla li seksualnaya revolyutsiya v Rossii v 1920-e gg.? K postanovke problemy," *Istoriya povsednevnosti* 3/5 (2017): 28 -30; Rabzhaeva, "Istoriko-sotsialnyi," 95.

⁴⁶ Rabzhaeva, "Istoriko-sotsialnyi," 92.

⁴⁷ Gradska, "Gendernaya ideologiya," 94.

⁴⁸ Savchuk, "Byla li seksualnaya," 28.

⁴⁹ Zdravomyslova i Temkina, "Gosudarstvennoe konstruirovaniye," 306-307.

⁵⁰ Milyausha Rizvanova, "Sovyet Sonrası Orta Asya'da Kadın: İmaj ve Gerçeklik" (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2012), 9.

⁵¹ Rabzhaeva, "Istoriko-sotsialnyi," 92.

⁵² "Kodeksa zakonov o trude R.S.F.S.R. izd. 1922 g.: Postanovleniye VTSIK ot 09.11.1922," *Sobraniye uzakonenii RSFSR* (70, st. 903, 1922).

kadınlar için fazla mesai yapılması, gece çalışmaları, özellikle ağır ve sağlıksız üretim ve yeraltı işlerinde çalıştırılması yasaklanmıştır. Hamile ve emziren kadınlar yasa tarafından korunmaya alınmıştır.⁵³ Hamile kadınların, süt veren annelerin gece vardiyası olan işlerde çalışmalarının, iş saatinden fazla mesai yapmalarının, bayram ve tatil günlerinde çalıştırılmalarının ve iş gezileri yapmalarının karşısı alınmıştır (madde 133). Çalışma hayatına geri dönen anneye bebeğinin beslenme gereksinimini karşılaması için ücretini kaybetmeden süt izni verilmiştir (madde 134).

İlk dönem toplumun siyasi yaşamında kadınların katılımına gerçek bir ihtiyaç duyulmuş ve bu, siyasi sistemin modernizasyonunda önemli bir görev olarak görülmüştür. Kadınların tüm güç yapılarında temsil edilmesi, Sovyet iktidarı için gerekli bir unsur olmuştur.⁵⁴ Devletin toplumsal cinsiyet politikasında öncü hedeflerden olan kadınlar ve erkekler için eşit politik hakların sağlanması 10 Temmuz 1918 tarihli ilk Sovyet Anayasa'nın 64. maddesinde yer almıştır.⁵⁵ Fakat kadınlara yasal olarak siyasi hak tanınmasına rağmen Bolşevik Parti önderliği, kadınlara verilen bu haklarını derhal erkeklerin sahip olabileceği ölçüde kullanabileceklerini düşünmemiştir. Güç ilişkilerinin hâkim olduğu siyasal yaşamda hükümetin stratejisi 'sınırlı ve kontrollü katılım' olmuştur. Birinci Sovyetler Kongresi'nin milletvekilleri arasında sadece 77 (%3,5) kadın bulunmuştur. Burada belirtmek gerekir ki Sovyet tarihi boyunca parti ve hükümetin önde gelen organlarında kadınların yokluğu gözlenmiştir. Kadınların Komünist Parti ve Yüksek Sovyetler'deki temsilinin oranı %30'ları geçememiştir. Devrimden sonraki ilk on yılda, kadınları kamusal hayata çekmek ve siyasi faaliyetlere katılmaları sorunu üzerinde çalışmalar yürütüldüğü de belirtilmelidir.⁵⁶ Bolşeviklere göre kadınların devrimden sonraki ilk yıllarda siyasal alanda azınlık oluşturmasının nedeni, siyasal eğitim düzeyleri ve siyasi katılım deneyimsizliklerinden kaynaklanıyordu. Nitekim 1926 yılına bakıldığında kadınlar işçi sınıfının %20'sinden azını temsil ediyordu ancak tüm okuma yazma bilmeyenlerin %75'ini oluşturuyordu.⁵⁷ Oysa 30'lu yıllara doğru üniversitelerdeki ve teknik yüksekokullardaki kız öğrenci sayısındaki artış, kadınların statüsünün, eğitim ve niteliklerinin iyileştirilmesinin ve kültürel seviyelerinin artmasının göstergesiydi.⁵⁸ Ancak 1984 yılına gelindiğinde bile Yüksek Sovyet'deki kadın vekillerin oranı sadece %33'ü oluşturabilmiştir. 1988 yılı oranlarına bakıldığı zaman ise Komünist Parti üyelerinden sadece %29,3'ü kadınlardı.⁵⁹ 1989 ve 1990'da ülkede kota olmadan yapılan ilk seçimler de ülkedeki kadın sorunlarını çözme ve kadınların toplumdaki siyasi rolüyle ilgili resmi bakış açısını ve toplumun bir kadın siyasetçiye karşı tutumunu ortaya koymuştur. Kadınların düşük politik aktivitesinin nedenleri olarak, kadınlara yönelik

⁵³ Pushkareva i Kazmina, "Brak v sovetskoy," 185-219.

⁵⁴ A. A. Maksimov, "Osobennosti pravovogo položeniya zhenshchin v Sovetskoy Rossii," *Vestnik Mezhdunarodnogo instituta ekonomiki i prava* 2/23 (2016): 134.

⁵⁵ Bkz. A. Yaman, *Sovyetler Birliğinden Rusya Federasyonuna - Sovyet Sosyalizminin Anayasaları (1918 - 1924 -1936 - 1977 - 1993)* (İstanbul: Doğu Kütüphanesi, 2018), 46.

⁵⁶ Hasbulatova, *Rossiyskaya gendernaya*, 150-151; M. Glukhova, "Izmenenie položeniya zhenshchin v politike v Rossii načala XX veka do nashikh dney," *Noveishiye i klassicheskiye metody issledovaniya sotsialnykh izmenenii*, red. E. Bogomyagkova (SPb: Skifiya-print, 2018), 23-27.

⁵⁷ Pushkareva, "Gendernaya sistema," 8-23.

⁵⁸ Gradska, "Gendernaya ideologiya," 92.

⁵⁹ Carol Nechemias, "Women's Participation: from Lenin to Gorbachev," in *Russian Women in Politics and Society*, ed. Wilma Rule, and Norma C. Noonan (Westport, Connecticut and London: Greenwood Press, 1996), 23.

ataerkil yaklaşımın izlerini sürdürmesi, kadınların düşük politik etkinlikleri ve örgütlenmeleri gösterilmiştir. Siyasal faaliyetlerin çok zaman alması, hamilelik, doğum, çocuk bakımı ve ev işleriyle uğraşan sovyet kadını için fazladan nagruzka (yük) anlamına gelmiştir. Bu sebeple pek çok kadının siyaset alanını erkeklere bırakması gerekmiştir. Dolayısıyla yasal normlar ile hem resmi söylem arasında hem de günlük yaşam tecrübesi arasında büyük bir boşluk vardı. Bu nedenle kadın ve erkek haklarının yasal eşitliği fırsat eşitliği ile aynı olmamıştır.⁶⁰

1920'ler, kadınların yasal olarak ekonomik, sosyal ve politik yaşamda erkeklerle eşit haklara sahip olması ve aile kurumunun radikal biçimde yeniden yapılanmasıyla ilgili olarak, Sovyetlerde 'toplumsal cinsiyet devrimi' dönemi olarak tarihe geçmiştir.⁶¹ Lakin kadın sorunlarının politik önemini kabul eden Bolşevik iktidarı için yasaların yürürlüğe konulması sadece cinsiyetler arasındaki yasal eşitliğin garanti edilmesi anlamı taşımamıştır. Bu eşitlik aynı zamanda kadınların toplumda ve özel yaşamda var olan konumlarından dolayı yüzleştikleri baskıdan kurtarılması anlamına gelmiştir. Bu bağlamda başta kadının özgürleştirilmesi için, önemli toplumsal eşitsizlik nedenlerinden olan geleneksel uygulamaların ve ailede yaşanan bağımlılık ilişkisinin ortadan kaldırılmasına yönelik aile içi konumunun düzenlenmesine gidilmiştir. Fakat, aileye ilişkin Sovyet hükümetinin ilk eşitleme Kararnameleriyle tek başına evlilik ve boşanma için basitleştirilmiş prosedür veya kadının talebi üzerine kürtaj kararının tek başına çözülmesi, özel yaşamdaki cinsiyet eşitliği sorununu çözememiştir.⁶² Bunun ilk temel sebebi, bahsi geçen yasaların uygulanması, Rusya'nın hem toplumsal yaşamın çeşitli alanlarının yeniden düzenlenmesi ve dönüşümü hem de gündelik hayatın istikrarsızlığının sürdüğü, genel kültürel geri kalmışlık ve psikolojik şaşkınlık zemininde yürütülmesiyle ilgili olmuştur.⁶³ 1920'ler boyunca, özellikle kırsal kesimlerde, geleneksel toplumsal cinsiyet düzeni ilgili dini uygulamalar ve ataerkil temellerde sürmeye devam etmiştir. Öte yandan devlet seferberliğiyle birlikte hem kadın hem de erkek köylü çoğunluğun kentlere zorunlu göçü, aile hayatının yaşam tarzının geleneksel özelliklerini şehirlere taşımaya devam etmiştir. Kentleşmiş genç nüfus, yeni toplumsal cinsiyet ilişkileri biçimlerini desteklese de patriarkal izler burada da görülmüştür.⁶⁴

Tüm yenilikçi fikirlere rağmen, Sovyet gençlik ortamında, ailenin maddi durumundan kocanın sorumlu olduğunu (erkeklerin ekmek kazanan rolünü yerine getirmeleri beklentisi) öne süren ataerkil beklentiler izlerini sürdürmüştür. Bu,

⁶⁰ L. T. Shineleva, "Zhenshchina i politika," v kn.: *Obshchaya i prikladnaya politologiya*, pod obsh. red. V. I. Zhukova i B. I. Krasnova, (M.: MGSU, 1997), 572-573.

⁶¹ 1920'lerde Sovyet Rusya'da cinsel devrimin yaşanıp yaşanmadığına dair farklı bakış açıları bulunmaktadır. Bir sıra araştırmacılar, 1917 yılıyla birlikte 1920'leri Sovyet Rusya'sında aile kurumunun dönüşümü ve cinsiyet devrimi süreci olarak ifade etmektedir (S. Chuykina, "Byt neotdelim ot politiki: Ofitsialnye i neofitsialnye normy polovoy morali v sovetskom obshchestve 1930-1980-kh godov," v kn.: *V poiskakh seksualnosti*, pod red. E. Zdravomyslova i A. Temkina, (SPb.: Dmitriy Bulanin, 2002), 112). Cinsel devrimin ayırt edici bir özelliği de küresel sanayi devriminin bir sonucu ve bir parçası olmasıyla ilgilidir. Bir toplumda sanayi devrimi gerçekleşmemişse, burada toplumsal devrimden söz etmek zordur. Çünkü sanayi öncesi toplumda özellikle geleneksel ahlaki normlara ve değerlere bağlı ataerkil ailenin yıkımı gerçekleşmemiştir. Bu bağlamda, 1920'lerin Sovyet Tarım Rusya'sında toplumsal cinsiyet ilişkileri alanında meydana gelen değişiklikler topluma tam anlamıyla nüfus edememiştir. Bkz: Savchuk, "Byla li seksualnaya," 36.

⁶² Gradszkova, "Gendernaya ideologiya," 94.

⁶³ Pushkareva, "Gendernaya sistema," 8-23.

⁶⁴ Zdravomyslova i Temkina, "Gosudarstvennoe konstruirovaniye," 310.

1920'lerde özellikle kadınlar arasında görülen yüksek işsizlik karşısında kendisinin ve çocuklarının geçimini sağlama imkânı bulamayan kadınların erkeklerden bağımsızlaşmasının gerçekleştirilememesiyle yakından ilgili olmuştur.⁶⁵ Üstelik 1918 yasası, evliliğin eşler arasında ortak bir mülk yaratmasını sağlamıyordu. Boşanma durumunda, kadınlar evlilikte eşin kazandığı aile mülküne sahip olma hakkına sahip değildi. Bu durum kısmen de olsa, 1926 yılında kabul edilen Evlilik, Aile ve Vesayet Kanun'unun, bağımsız geliri bulunmayan eşlerin, aile mülklerinin bir bölümüne hak kazanmasıyla değişmeye başlamıştır.⁶⁶ 1920'lerde çoğu kadının eşlerine ekonomik bağımlılığına yol açan bu sebeplerle birlikte, devletin maddi destek ve ebeveynlik işlevlerini üstlenmesini engelleyen ekonomik problemler, Sovyet öncesi ülkede mevcut olan ailede erkek egemenliğine son vererek cinsiyet eşitsizliği ve adaletsizliğini ortadan kaldırmak hedeflerini başarısızlığa uğratmıştır.

Yukarıda da değinildiği gibi Bolşevikler kadınlara tanınan tüm özgürleştirici yasaların, kadınların gerçek kurtuluşunu ifade edemeyeceğine inanmıştır. Bunun sebebi, K.Marx'ın 'emeğin yeniden üretimi' dediği, kadını köleleştiren ücretsiz hane içi sorumluluklarından (temizlik, alışveriş, yemek yapma, çocukların ve yaşlı ebeveynlerin bakımı gibi emek biçimleri) tam anlamıyla kurtulamamış olmasıydı.⁶⁷ Aile sorumluluklarının dağılımındaki gerçek eşitsizlikle ilgili olarak, 1927 yılında ulusal *Pravda* gazetesi, üretimde çalışan kadınların gün içinde ev içi görevlerine ortalama 5 saat 12 dakika harcadığını, çalışan bir erkeğin ise ortalama olarak sadece 2 saat 8 dakika harcadığını yazmıştır.⁶⁸ Bu yüzden özellikle Kollontay'nın teorik çalışmalarıyla, aileye ve kadınlara yönelik özel bir devlet politikası getirme ihtiyacının sorusu gündeme getirilmiştir. Kollontay, geleneksel aile ve aile yaşam biçimlerini terk edilmesini ve yeniden düzenlenmesini önermiştir. Kollontay'nın iddia ettiği gibi, kadına arzu edilen siyasi, sosyal ve yasal ortamın sağlanmasına yönelik devletin bir sıra tedbirlerinin yanı sıra kadınların sorumluluğuna bırakılan ev içi iş yükünü azaltmak, kadın yaşamının kolaylaştırılması için gerekli teknolojinin oluşturulması ve geliştirilmesiyle ekonomik ortamı sağlamak gerekiyordu. Kollontay'a göre, en azından bir kadının tarihi kaderinde mutfağın evlilikten ayrılması kilisenin devletten ayrılmasından daha az önemli olmayan büyük bir reform anlamına geliyordu.⁶⁹ Bireysel yaşamın yükünü hafifletecek kamusal yemekhanelerin oluşturulması, çamaşırhanelerin kurulması ve kreşlerin yaygınlaştırılmasıyla kadınlar, erkeklerle eşit ücretli emeğe katılabilecek, eğitim alabilecek ve boş zamanlarını değerlendirmek açısından özgürlüğe kavuşacaktı. Özellikle kadınların ekonomik bağımsızlık kazanmasıyla cinsiyet rolü kökten değişecek ve aynı zamanda cinsiyetler arasındaki ilişkilerin, bağımlılık ilişkisinden çıkarak sevgi ve

⁶⁵ Left Voice, "No One is Handed Freedom,"; 1920'lerin istihdam durumu hem kadınlar hem de erkekler için kötü durumda olmuştur. İç savaştan sonra iş sıkıntısı ve yüksek işsizlik oranı karşısında kadın işçiler işlerini erkeklere devretmek durumunda kalmış ve bu bağlamda, 1923-1928 yılları arasında sanayide çalışan kadınların oranı önemli ölçüde azalmıştır. Mespoulet, "Women in Soviet society," 2.

⁶⁶ Rabzhaeva, "Istoriko-sotsialnyi," 92.

⁶⁷ 'Yeniden üretim' kapitalist sistemin hayatını devam ettirebilmesi için ihtiyaç duyduğu iş gücünün temin edilmesi ve bunun sürekliliğini sağlamak için gereken faaliyetlerin tamamıdır. Özbudun, *Marksizm ve Kadın*, 15.

⁶⁸ Gradska, "Gendernaya ideologiya," 95.

⁶⁹ A. M. Kollontai, *Polozheniye zhenshchiny v evolyutsii khozyaystva* (M.: Gos. izd-vo, 1922), 170-173; A. M. Kollontai, "Revolutsiya byta," *Iskusstvo kino* 6 (1991): 105-109.

karşılıklı saygıya dayanan samimi ilişkilere dönüşmesi mümkün olacaktı.⁷⁰ Oysa Birinci Dünya Savaşı ve İç Savaş'ın neden olduğu yoksulluk, ekonomik yıkım ve devletin kaynak eksikliği gibi durumlar pek çok fikir gibi, kadının ev içi sorumluluklarında önemli bir düşüşün gerçekleştirilmesini zorlaştırmıştır.⁷¹ Zira kadınların aile sorumluluklarını azaltmaya yönelik politikaların geliştirilmesi ilerleyen on yıllarda daha çok, kadın işgücünün artırılması amacına hizmet edecektir.⁷²

Toparlamak gerekirse, Bolşevikler, devrimin hemen ardından kadınların özgürlüğünü ilan etmiş ve ilgili yasal temeli oluşturmuştur. Sovyet iktidarının ilk yıllarında, dünyanın birçok gelişmiş ülkesinde sadece XX. yüzyılın ortalarında kazanılan bir dizi kadın hakları yasalaştırılmıştır.⁷³ İncelenen dönemde kadınların çıkarlarını savunan, demokratik ve ilerici olan yasalar Rusya İmparatorluğu'ndaki özellikle evlilik ve aile mevzuatındaki boşlukları doldurmuş, bir kadının aile içindeki konumunu geliştirmiş ve her iki eşin haklarını eşit tutmuştur. Ailenin gücü, koca ve babadan yavaş yavaş devletin siyasal, yasama ve sosyal ölçüleri ile yer değiştirmiştir. Günlük Sovyet yaşamında ilk yıllar, eski ve yeni yaşamın bir karışımı, geleneksel ve yeni davranış kalıpları, nesiller arası kırılma ve buna bağlı geleneklerin bir karışımı olarak karakterize edilmektedir.⁷⁴

2) İkinci Dönem: Stalinist Rejimde Cinsiyet Düzeninin Dönüşümü

Kadınlara tam medeni hak ve özgürlükler veren ve kadınları yasa önünde erkeklerle eşit hale getiren ilk dönem radikal kararların ardından 1920'lerin sonu, aile, evlilik ilişkileri ve kadına ilişkin devrimci politikadan geri çekilme ve gelenekçi normlara dönüş sürecinin başlangıcı olmuştur.⁷⁵ 1929 yılından 1934 yılına kadar geçen dönem özellikle önemli bir kırılma noktası olarak kabul edilmektedir. Gelenekçi geri dönüşüme karşılık gelen bu dönemin başlangıcı, sanayileşme ve kolektifleştirmeye yönelik, Stalin'in 1928'de yürürlüğe giren ilk Beş Yıllık Plan'a tekabül etmiş ve ardından Sovyetlerde kadın sorunlarının çözüldüğünü belirten resmi beyanlara dayanmıştır.⁷⁶ Bununla toplumsal cinsiyet düzenine ilişkin Sovyet devlet politikası, 1950'lerin ortasına kadar yirmi yıl boyunca süren yeni bir sürece yani, ikinci aşamaya geçmiştir.⁷⁷

1930'lu yıllarla birlikte başlayan yeni dönem, Sovyet kadınlarının tam özgürlükten yararlanma haklarına ve fırsatlarına sahip olduklarının ve bununla söz konusu alandaki sorunların çözüldüğü savunularak ilgili tartışmaların partinin politik gündeminden, örgütsel yapılarından ve bilimsel tartışmalardan kaldırıldığı süreci temsil etmiştir.⁷⁸

⁷⁰ Mespoulet, "Women in Soviet society," 2.

⁷¹ Gradszkova, "Gendernaya ideologiya" 96.

⁷² Beatrice B. Farnsworth, "Bolshevism, the Woman Question, and Aleksandra Kollontai," *The American Historical Review* 81/2 (1976): 313-314.

⁷³ Shineleva, "Zhenshchina i politika," 571.

⁷⁴ Zdravomyslova i Temkina, "Gosudarstvennoe konstruirovaniye," 309-310; Ye. A. Zdravomyslova, i A. A. Temkina, *12 lektiy po gendernoy sotsiologii* (SPb: Izdatelstvo evropeyskogo universiteta v Sankt-Peterburge, 2015), 307.

⁷⁵ Zdravomyslova i Temkina, "Gosudarstvennoe konstruirovaniye," 311.

⁷⁶ Pushkareva, "Gendernaya sistema," 8-23.

⁷⁷ Gradszkova, "Gendernaya ideologiya," 95.

⁷⁸ Kadın sorunlarına ilişkin tartışmalar 1922 yılında A.M. Kollontay'ın ülkeden ayrılmasından sonra bir süre daha gündemde kalsa da Stalin döneminde bu meseleye bağlı tartışmalar tamamen son bulmuştur. I. R. Chikalova, "I. Armand i A. Kollontay: feminizm, kommunizm i zhenskiy vopros v Rossii," v kn.: *Zhenshchiny v istorii: vozmozhnost byt uvidennyimi*, gl. red. I. R. Chikalova, (Minsk: BGPU, 2002), 168-169; Shineleva, "Zhenshchina i politika," 572.

Öncelikle kadınlara ilişkin sorunların çözüldüğü ilan edilerek, Zhenotdel⁷⁹ gibi kadın oluşumları kapatılmıştır. Sovyet iktidarının iddiasına göre, rejimin Sovyet kadınları için ekonomik bağımsızlığı sağlayarak onu özgürleştirdiğini ve bu açıdan Sovyetler dünyadaki bütün kadınlara erkeklerle eşitliği garanti eden bir model devletti. Sovyet rejimi, yasaya dayalı olarak her alanda kadınların eşitliğini ifade etmiş ve kadınların bu hakları özgürce kullanabilmelerini sağlamak için devletin hizmetlerindeki başarısının altını çizmiştir. Stalin, Sovyetler Birliği'nin mevcut Anayasasının kadına ilişkin maddelerine değinerek, Sovyet kadınlarının yaşamın her alanında erkeklerle eşit haklara sahip olduklarını ve bu hakların kullanılmasına geniş imkânlar tanındığını söylemiştir.⁸⁰

Sovyet döneminde ilk defa kadınların ve erkeklerin anayasal eşitliğini güvence altına alan 1918 tarihli Anayasa olmuştur. 10 Temmuz 1918 tarihinde Tüm-Rusya Sovyet Kongrelerince kabul edilen ilk Anayasa, kadın ve erkek eşitliği hakkında genel bir hüküm içermese de maddeleri tüm Sovyet vatandaşlarının özgürlük ve eşitlik ilkesine dayanmıştır. Anayasada bir yasa konusu olarak 'insan' kavramı yerine 'vatandaş' ve 'emekçi' gibi devrimci dönüşümler döneminin terminolojisi kullanılmıştır. Devrim sonrası ilk yılların anayasal normlarının bu kavramları, tüm Sovyet vatandaşlarının özgürlük ve eşitlik ölçüsü anlayışını tanımlamıştır. Bu bağlamda bir kadın ve bir erkek Sovyet vatandaşları olarak aynı statüde sayılmıştır. Bir sonraki Sovyet Anayasası 31 Ocak 1924 tarihinde ilan edilmiş ve burada cinsiyet eşitliği konuları dile getirilmemiştir. SSCB'nin oluşumuna dair maddeler içeren 1924 tarihli Anayasa'da insanın cinsiyet temelinde toplumdaki konumu, cinsiyetler arasındaki ilişkileri belirleyen fikirler, devlet ile birey arasındaki ilişkilere yönelik ilkelere yer verilmemiştir. Bu sebeple insan ilişkileri ve devletin temel ilkesi olarak eşitlik 1924 Anayasası'nın konusu olmamıştır.⁸¹ Ancak 1936 tarihli Anayasa'nın kabul edilmesi, kadınların ve erkeklerin eşit haklara sahip olmasıyla ilgili anayasal fikrin geliştirilmesinde önemli bir aşama olmuştur. Yeni Anayasa ile vatandaşların genel eşitliğinin yanı sıra ekonomik, kültürel, sosyal ve politik alanlarda kadın ve erkeklerin hak eşitliği ilan edilerek 1918 ve 1924'teki Anayasa'nın boşlukları doldurulmuştur.⁸²

5 Aralık 1936 tarihinde onaylanan SSCB Anayasası resmi olarak eşitlikçiydi ve yasa önünde kadın ve erkeğin haklarının eşitliğini ifade ediyordu. 1936 SSCB Anayasası'yla, kaynakların insanların ihtiyaçlarına göre adil bir şekilde paylaşılması temelinde sınıf ayrımcılığının ortadan kaldırılması ve eşitlikçi toplumsal yapıların şekillendirilmesi yoluyla her türlü eşitsizliğin ortadan kaldırıldığı (Marksist-Leninist ideoloji) ilan edilmiştir.⁸³ Ancak bu dönem, daha çok, iktidarın ekonomik ve demografik nedenlerden

⁷⁹ Kadınlara tam bir sosyal, siyasal ve yasal eşitlik sağlanmasında 1919 yılında kurulan Zhenotdel adı verilen Kadın Bürosu'nun rolü büyüktür. Kadınların toplumdaki konumunu değiştirmeyi amaçlayan kadın oluşumları arasında yer alan Zhenotdel, Inesa Armand ve onun vefatının ardından A.M. Kollontay'ın önderliğinde faaliyetini sürdürmüş ancak 1930 yılında diğer tüm bağımsız kadın oluşumlarıyla birlikte, Stalin döneminde çalışmaları sonlandırılmıştır. Hasbulatova, *Rossiyskaya gendernaya*, 262.

⁸⁰ S. G. Aivazova, *Russkie zhenshchiny v labirinte ravnopravii (Oçerki političeskoj teorii i istorii)* (M.: RİK Rusanova, 1998), 66-99; O. A. Voronina, *Feminizm i gendernoe ravenstvo* (Moskva: Editorial URSS, 2004), 111.

⁸¹ Zavadskaya, *Gendernaya ekspertiza*, 17-20.

⁸² Shelenkova, "İstoriya razvitiya," 41-42;

⁸³ A. Kondakov, "An Essay on Feminist Thinking in Russia: To Be Born a Feminist," *Oñati Socio-legal Series 2/7* (2012): 35.

ötürü, Marksist teorinin kadınların kurtuluşu konusundaki klasik hükümlerine dayanan yol haritasından uzaklaştığını ortaya koymuştur. Söz konusu dönemin kadına ilişkin politikaları, kadınların statüsünü değiştirmekten ziyade Stalin hükümetinin ekonomik, demografik ve stratejik kaygılarıyla ilintili olmuştur. Bu sebeple Stalinist politika, daha çok bu problemleri çözme isteğini ortaya koyarak yeni bir toplumsal cinsiyet rejimi kurmaya çalışmıştır⁸⁴ Bu, kadınların devlet politikasının birer nesnesine dönüşmesinde ve haklarının birçok yönden kısıtlanmasında ve ailelerin hayatlarına (kilise yerine) müdahale edilmesinde kendini daha çok göstermiştir.⁸⁵

Sosyalist devlet güçlenip sanayileşme başladığında, Sovyet yetkilileri giderek daha sıkı kontrol ve düzenleme yöntemleri kullanarak özel yaşam özgürlüğünü kısıtlamaya çalışmıştır. Birçok araştırmaya göre, baskıcı önlemlerin aile politikasına yansması doğum oranını arttırma ihtiyacı ile ilişkili olmuştur. Fakat, demografik nedenin dışında, köylülerden sanayi işçileri yaratma görevi devletin karşı karşıya kaldığı ulusal stratejik bir mesele olmuştur. Bunun için devletin çıkarlarının bireylerin ve ailelerin çıkarları üzerindeki önceliğine toplumun ikna edilmesi gerekmiştir. Sosyal politikadaki değişim, yalnızca yeni, komünist bir sosyal düzen değil, aynı zamanda hızla sanayileşen bir toplumda yeni bir emek disiplini kurulmasıyla da ilişkilendirilmiştir. 30'lu yıllarda özel hayatın bireyselleşmesi ve endüstriyel toplumların karakteristik özelliği olan büyük ölçekli göçlerin eğilimi ile ilişkili olarak küçük (çekirdek) aile kurumu yaygınlaşmıştır. Buna bağlı olarak, aile içi ilişkilerin niteliğinde, eşler arasındaki karşılıklı ilişkilerde, ebeveynlik ve çocuklar arasındaki ilişkilerde, otoriter ataerki ilişkiler modelinden daha demokratik ve eşit haklara doğru yönelim olduğu düşünölmüştür.⁸⁶

1930'lu yılların başından Bolşevikler, kadın işgücünü bir emek kaynağı olarak kullanırken evlilik birliklerini güçlendirmeyi ve anneliği destekleyen, kadınları anne ve ev hanımı olarak aile sorumluluklarına ve büyük ailelere sahip olmaya teşvik edici politikalar yürütmeye yönelmiştir.⁸⁷ Aileyi toplumun temel taşı olarak yorumlayan ve anneliği destekleyen politikalar yasayla desteklenmiştir. 1936 tarihli kararla kürtajın yasaklanması (istisnai durumlar dışında), doğum için kadınlara maddi yardımın artırılması, çok çocuklu ailelere devlet yardımı yapılması, doğum evleri, kreşler ve anaokulları ağının genişletilmesi, nafaka ödenmemesi durumlarına ilişkin cezaların arttırılması ve boşanma sayısının azaltılması için boşanma hukukunda bazı değişiklikler yapılması kararlaştırılmıştır.⁸⁸ Bu karar, 8 Temmuz 1944 yılında kabul edilen Kararnamede yer alan, hamile kadınlara, birçok çocuğa sahip ailelere ve bekar anneye devlet yardımının arttırılması, annelik ve çocukluğun korunmasının arttırılması, anneler için fahri unvanın oluşturulması ve annelik madalyasının verilmesiyle desteklenmiştir.⁸⁹

⁸⁴ Joanna Goven, "Gender and modernism in a Stalinist state," *Social Politics* 9/1 (2002): 3-28.

⁸⁵ Pushkareva, "Gendernaya sistema," 8-23; Maksimov, "Osobennosti pravovogo," 135.

⁸⁶ Rabzhaeva, "Istoriko-sotsialnyi," 93.

⁸⁷ Pushkareva, "Seksualnost v chastnoy," 12-13.

⁸⁸ Zavadskaya, *Gendernaya ekspertiza*, 103-106.

⁸⁹ "Ukaz Prezidiuma VS SSSR ot 08.07.1944 'Ob uvelichenii gosudarstvennoy pomoshchi beremennym zhenshchinam, mnogodetnym i odinokim materyam, usilenii okhrany materinstva i detstva, ob ustanovlenii pochetnogo zvaniya 'Matgeroinya' i uchrezhdenii ordena 'Materinskaya slava' i medali 'Medal materinstva'." *Vedomosti VS SSSR* (37,1944).

Bu kararlar özellikle kürtajın yasaklanması, kadınları hayatlarını bağımsız olarak yönetme hakkından mahrum bırakmış, çocuk doğurmayı toplumsal bir zorunluluk haline getirmiştir.⁹⁰ Hâlbuki gebeliğin sonuna kadar duygusal ve fiziksel travmasını ve maddi yükünü taşıyan kadın, aynı zamanda çocuğu yetiştirme sorumluluğunu da üstlenmektedir. Okul öncesi bakım masrafları ve sonrasında eklenen okul masrafları gibi maddi sorumluluklar da çalışan ya da çalışmayan kadının düşünmesi gereken sorumluluklardır. Bu sebeple çocuk doğurup doğurmamak hakkına sahip olmak kadınlar açısından önem taşımaktadır.⁹¹ Fakat diğer taraftan hükümetler açısından da bu durum önem arz etmektedir. Bu dönemde nüfusun çoğunluğunun zor yaşam koşulları, yüksek bebek ölüm oranı, doğurganlık çağındaki kadın sayısının düşük olması, kürtajın serbest bırakılması ve 1930'lu yıllardan itibaren gebeliği önleme araçlarının yapımı ve kullanılışındaki teknolojinin gelişimi devletin nüfus artışı beklentisini karşılamamıştır. Ayrıca kamu sektöründe kadın emeğinin kapsamının genişletilmesi ve ülkede nüfusun aktif olarak göç etmesiyle devletin kırsal alandaki politikasının başarısızlığı demografik durumu olumsuz etkileyen unsurlar olmuştur.⁹² Özellikle savaş beklentisi içinde olan hükümet, eski geleneksel yaklaşımların ve toplumdaki kadınların rol ve amaçlarının gözden geçirilmesi gerektiği sonucuna varmıştır. Bu ulusal tehdit devleti, 1936 yılından radikal bir değişiklik yapmaya itmiştir.⁹³ Düşük yapan annelerin sağlık durumlarının bozulması faktörleri dile getirilerek kadınların cinsel yaşamlarının özerkliği konusuna sınırlamalar getirilmiş ve birinci gebelikte medikal zorunluluklar dışında çocuk düşürme yasaklanmıştır. İkinci Dünya Savaşı'nın ağır demografik sonuçlarıyla birlikte, çocuk düşürme durumlarına ciddi yasal sorumluluklar getirilmiştir. Çocuk düşüren kadınlara yardımcı olanlara iki yıllık hapis cezası öngörülmüştür. Üç ayın üzerinde olan hamilelik durumunda yapılan düşükler ve medikal olarak yapılmayan düşükler kanun dışı sayılmıştır. Hamile kadın ilgili doktor tarafından işlemin tehlikeleri hakkında bilgi verildikten sonra ciddi tıbbi ve sosyal neden olmadığı takdirde hamileliği sonlandırmak istiyorsa para ödemek zorunda kalmıştır.⁹⁴

SSCB'de güçlü bir sanayileşme dalgasıyla birlikte kadınlara ekonomik kalkınmada işçi olarak ihtiyaç duyan iktidar, kadınları toplu işgücünde aktif olmaya itmiştir. 1930 yılına kadar kadınların toplumsal üretime katılımı alanındaki asıl görev, kadın işsizliği ile mücadele değil, kadın işçi sayısının korunması ve kadın emeğinin genişlemesi olmuştur. Ancak, 1920'lerde, kadın işçi sayısında az bir artışa rağmen, büyük ölçekli sanayi işçileri arasında 1923 yılında %30, 1928 yılında ise %29 düzeyinde kadınların oranı sabit kalmıştır. Sanayileşme sırasındaki işgücü kıtlığı ve sürekli dış tehdit karşısında temel görev olarak kadınları savaş durumunda üretimde erkeklerin yerine hazırlamak olmuştur.⁹⁵ Böylece endüstrileşmenin başlamasıyla birlikte tam istihdama dayalı bir

⁹⁰ Voroshilova, "Razvitie konstitutsionnoy," 29.

⁹¹ Smith, *Kadınlar ve Sosyalizm*, 142.

⁹² E. Z. Bagmanova, "Sotsialnoye polozhenie zhenshchin vo vtoroy polovine 1940-kh seredine 1960-kh gg.: na materialakh Tatarskoy ASSR" (Dissertatsiya, In-t istorii im. Sh. Mardzhani AN RT., Kazan, 2009), 30-43.

⁹³ Goven, "Gender and modernism," 3-28.

⁹⁴ Newsholme ve Kingsbury, *Kızıl Tıp*, 142.

⁹⁵ M. I. Miroshnichenko, "Razvitie pervoy sovetskoy gendernoy modeli v pervoy polovine 1930-kh gg," *Vestn. Yuzhno-Ural. gos. un-ta. Ser. Sotsialno-gumanitarnyye nauki* 15/1 (2016): 22.

toplum dönüşümüne giren Sovyet Rusya'sında çok sayıda kadın, işgücüne katılmıştır. 1929'da endüstride çalışan 473.000 kadın işçi sayısı ertesi yıl 587.000'e ulaşmıştır. 1929 ve 1935 yılları arasında yaklaşık dört milyon kadın, Sovyet ekonomisinin sanayi ve hizmet sektörlerinde ücretli emeğe başlamıştır.⁹⁶ Bu şekilde devletin ulusal ekonomide kadın emeğini kullanımı, tüm ekonomi politikasının ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Bu bağlamda, İkinci Dünya Savaşı sonrası ilk yıllarda kadın emeğinin oranındaki azalma kısa süreli olmuştur. Ekonomik kalkınmanın geniş doğası, daha fazla işçi gerektirmiş ve devlet, daha önce sosyal üretime girmemiş kadınları dâhil etmekle ilgilenmiştir. Sonuç olarak, 1940'ların sonundan itibaren neredeyse tüm çalışanların yarısından fazlasını kadınlar oluşturmuştur.⁹⁷

Rejimin hızlı sanayileşme programının sonucu olarak, kadınların devlet yoluyla toplumsal üretime tam katılımının sağlanması, ev dışında çalışma imkânı elde eden Sovyet kadınları için ekonomik bağımsızlık ve özgüven kazanmasını desteklemiştir. Devlet, işgücüne katılımı için kadınlara duyduğu ihtiyaç doğrultusunda eğitim, mesleki kariyer ve bu alanlarda resmi yasal eşitlik güvencesi sağlamıştır. Kadınların işgücüne katılımının, onların özgürleşmesinin işareti olduğu sık sık vurgulanmıştır. Özellikle köylerdeki kadınların eş ve babalarının baskısından kurtuluşunu ve erkeklerle eşit ve bağımsız kolektif işçi-çiftçi statüsünü savunarak kadınların sözde özgürleşmesi politikasına devam edilmiştir.⁹⁸ Burada belirtelim ki, kadınlar bireysel yaşamlarını düzenleme, ikincil özel veya yükseköğrenim alma arzusu ve kentsel altyapının avantajlarından en iyi şekilde yararlanma isteği onları kentsel alana taşınmak için çekici kılan faktörler olmuştur. Hem kentsel hem de kırsal alanlardaki kadın nüfusunun oranındaki azami artış kadınların toplumsal üretime kitlesel katılımını da beraberinde getirmiştir. Bu, devletin sosyal yardım önlemlerinin kapsamlı gelişimini sağlamıştır. Bekâr anneler ve düşük gelirli aileler ile ilgili devlet yapılarının hukuki, manevi ve maddi desteği, çalışan kadınların ve ailelerinin durumunu büyük ölçüde kolaylaştırmıştır. Doğum oranını teşvik etmek amaçlı bu politikalar savaş sonrası ilk yıllarda doğurganlığın artmasını sağlamıştır.⁹⁹ Fakat, kadınların ücretli işgücüne yüksek katılımı veya onların eğitim ve öğretime erişiminin genişlemesi, geleneksel cinsiyet rollerinde büyük bir değişime yol açmayarak aksine Sovyet toplumunda erkeklerin statüsünün yükseltilmesi ile sonuçlanmıştır.¹⁰⁰

Bu durum, İkinci Dünya Savaşı'nın (1941-1945) hemen sonrasında Sovyet toplumunda kadının ekonomik, sosyal, politik alandaki konumu ve katılımının sistematik ihlallere uğratılmasında da kendini göstermiştir. Savaşın ardından, Sovyet toplumsal cinsiyet sisteminin özünde yer alan çelişkiler daha belirgin hale gelmiştir. Savaş dönemi eşlerinin iş alanında ve hane içindeki sorumluluklarını ve geçim sorunlarını giderme görevlerini üstlenen kadınlara din, töre, geleneklerin değerlerinin yitirildiği adı altında

⁹⁶ Mespoulet, "Women in Soviet society," 4.

⁹⁷ Bagmanova, "Sotsialnoye polozenie," 143-162.

⁹⁸ Zdravomyslova i Temkina, "Gosudarstvennoe konstruirovaniye," 311.

⁹⁹ Bagmanova, "Sotsialnoye polozenie," 43-60.

¹⁰⁰ Thomas G. Schrand, "Socialism in One Gender: Masculine Values in the Stalin Revolution," in *Russian Masculinities in History and Culture*, ed. Barbara Evans Clements, Rebecca Friedman, and Dan Healey (Houndmills: Palgrave, 2002), 194.

baskı yapılmaya çalışılmıştır. Toplumsal üretimde kadınların yüksek oranda istihdam edilmeleri, emekleri karşılığında ödenen düşük ücretler savaş sonrası ekonomik bunalımla ve ekonomik toparlanma gerekliliğiyle ilişkilendirilmiştir. Çalışma alanında eğitim düzeyleri ve becerileri erkeklerden aşağı olmamasına rağmen kadınlar ikincil pozisyonlarda yer almış ve üst düzey pozisyonlara atamaları nadiren görülmüştür. Eğitim alanında kadın sayısındaki artış, meslek seçimine ve daha sonra kariyer basamaklarının geliştirilmesine, yüksek kategorideki uzmanlar arasında paylarının artmasına katkıda bulunamamıştır. Ülkede en yüksek makamlara 'liderlik kadrosu için kadınların aday gösterilmesi' konusunda periyodik olarak talimat verilmiş olmasına rağmen, kadınlar çoğunlukla mesleki alanlarında orta düzeyde temsil edilmiştir. Devlet düzeyinde kadın ve erkeğin eşitliğini sağlamak amacıyla, parti ve hükümet yapılarında ve ülkenin temsili bağlamında uluslararası ilişkiler alanında kadın sayısını arttırmak için bazı adımlar atılmış olsa da kadınların siyasetteki eşitliği sadece resmi bir nitelik olarak kalmış ve uygulamaya geçilememiştir.¹⁰¹

Bu durum kadınların bir yandan istihdamını, eğitimini, vasıflar kazanmasını destekleyen Sovyet iktidarının diğer yandan ideolojik olarak eskiye dönerek, özel alanda geleneksel cinsiyet rollerini savunduğunu ve kadına yönelik temel ayrımcılık nedenlerini ortadan kaldırmadığını göstermektedir.¹⁰² Sonuç olarak kadınlar meslek, eğitim ve politik alanlarda Batı Avrupa veya ABD'de olduğundan daha erken bir ilerleme kaydetmeler de ülkedeki politik eğilim, ev dışında yoğun bir şekilde çalışmaya zorlanan kadınların, anne ve eş olarak yükümlülüklerini değiştirmemiş, kadın ve erkek arasındaki özel alan sorumluluklarının paylaşımı sağlanamamıştır.¹⁰³

Üstelik kadınlar iş gücünde aktif olmaya devam ederken bakım, annelik ve eş rollerinin aynı kaldığı bu dönemde kadının belirtilen yükümlülükleri yurttaşlık görevi ve kadının yazgısı açısından meşrulaştırılmaya çalışılmıştır. Annelere onursal unvanlar verilerek kadınların annelik statüsünü yükseltmek amaçlanmıştır. Güçlü kadının resmi söylemi geliştirilmiştir. Kadınların sanayileşme ve kolektifleştirme politikalarının uygulama sürecinde kendilerini kanıtlamaları, işgücündeki aktif ve kahramanlık rolü Stalin yılları boyunca propaganda mekanizmasına hizmet etmiştir. Nitekim kadınların devlete ve partiye iş gücü olarak çeşitli şekillerde hizmet etmesi, kadınlar için yeni fırsatlar doğurmuş, sosyal hareketliliklerine katkıda bulunmuş ve onlara yeni kaynaklar sağlamıştı. Kadınların erkek mesleklerinin de üstesinden gelmeye başlaması kadınların sosyal statüsünü ve yeterliliğini artırmıştı. Böylelikle kadının bir yandan üretimde çalışması diğer yandan da doğum yapma zorunluluğu, Sovyet vatandaşlarının birçok neslinin öğrendiği, kadınlığın güçlü imaj klişesi haline dönüştürülmüştür.¹⁰⁴ Bu nedenle, Sovyetlerin kadına ilişkin politikasının ikinci dönemi 'totaliter androjenlik (androgyny)'

¹⁰¹ Bagmanova, "Sotsialnoye polozhenie," 86-104.

¹⁰² Left Voice, "No One is Handed Freedom"

¹⁰³ K. A. Saber, "Sravnitel'naya kharakteristika realizatsii prav zhenshchin v Rossiyskoy Federatsii i Irake: konstitutsionno-pravovoy analiz," (Dissertatsiya, Yeletskiy gosudarstvenniy universitet im. İ. A. Bunina, Yelets, 2014), 28. Rus tarihçisi Puşkareva'nın fikrinde bu durum kadınların kendilerine, ailelerine ve çocuklarına yeterince ilgi göstermesini engellemiş ve çocukların mutlak çoğunluğu kreşlerde yetiştirildiğinden gittikçe aile ve anneden uzaklaşmıştır. Pushkareva, "Gendernaya sistema," 8-23.

¹⁰⁴ Zdravomyslova i Temkina, "Gosudarstvennoe konstruirovaniye," 313-314.

olarak tanımlanmaktadır.¹⁰⁵ 1950'lere gelindiğinde kadınların ekonomik seferberliği doğal olarak aseksüalizmin yetişmesine yol açacaktır. Sovyet vatandaşların özel yaşamı düzenli bir denetleme ve gözetimin nesnesi haline gelirken totaliter androjenlik arzusunun en iyi ifadesi dönemin 'Sovyet insanı' klişesi olmuştur. Cinsiyetçilik, yalnızca günlük yaşamda değil, akademik çevrelerde de ilgisizliğe uğramış ve bu alanla ilgili genel bir vurdumduymazlık hâkim olmuştur.¹⁰⁶

1930'lu yıllarla birlikte, kadına ilişkin yasal yönden tanınan özgürlüklere ve kadın sorunlarının çözüldüğüne dair resmi söylemler kendini gösterse de Sovyet yetkilileri giderek daha sıkı kontrol ve düzenleme yöntemleri kullanarak özel yaşam özgürlüğünü kısıtlamaya çalışmıştır. Stalin hükümeti ekonomik ve demografik nedenlerden ötürü Marksist teorinin kadınların kurtuluşu konusundaki klasik hükümlerine dayanan yol haritasından uzaklaşmaya başlamış ve önemli yasal değişikliklere gitmiştir. Yasal olarak kürtağın yasaklanması (1936), boşanma sürecinin zorlaştırılması (1944) gibi yeni eğilimler, kadınların durumunu daha da kötüleştirmiştir. Dönemin Sovyet basını, kadınları birçok çocuğa sahip olmanın ulusal önemine ikna etmeye çalışmıştır.¹⁰⁷ Devletin henüz vatandaşlarının refahını sağlayacak araçlara sahip olmadığı bir dönemde aileyi öncelikli temel ekonomik birim olarak gören iktidar, aile kurumunun mevcut rolünü sürdürmesini istemiştir.

3) Son Dönem: Sovyet Cinsiyet Düzeninin Aşınması

Sovyet devletinin cinsiyet politikasının kademeli olarak 'yumuşatılması' 1950'li yıllarla başlamıştır. Stalin'in ölümünden sonra, 1953'te cinsiyet ilişkileri düzenli bir değişim dönemine sil baştan tekrar girmiş ve toplumsal cinsiyet ilişkilerini düzenleme alanında, liberalleşmeyle bağlantılı yeni bir aşama başlamıştır.¹⁰⁸ Perestroyka'nın başlangıcına kadar geçen süreç, kadına ilişkin devlet politikasının üçüncü aşamasını oluşturmuştur.¹⁰⁹ Sovyet toplumsal cinsiyet düzeninin temel karakteri, Nikita Kruşçev'in 'çözülme' (1953-1964) ve Leonid Brejnev'in 'duraklama' (1964-1982) dönemlerinde de korunmuştur. Bu dönemde devlet, istihdam, aile, kadına yönelik politikalar, kadınlık ve erkekliği yorumlayan resmi söylemlerin oluşumu ve değişiminde ana aktör olmaya devam etmiştir. Dönemin genel tablosunda toplumsal cinsiyet politikasında sınırlı bir liberalleştirme, özel alanın kısmi olsa da dönüşümü ve belirli bir gayri resmi kamusal alanın oluşumu söz konusu olmuştur.¹¹⁰

Sovyet devleti siyasi çözüme döneminde (1950'lerin ortası ile 1980'lerin ortası), kadınların yaşamlarını sıkı bir şekilde kontrol etme ve düzenleme girişimlerini kademeli olarak terk etmeye, bu süreçte toplumun cinsiyet sorunlarına yeni bir açıdan bakmaya ve kadın sorunlarını çözmek için yeni yollar bulmaya ihtiyaç olduğunun altını çizerek yeni politikalar geliştirilmeye başlanmıştır. Kadın haklarına ilişkin devlet politikalarının

¹⁰⁵ E. Zdravomyslova and A. Temkina, "Gendered Citizenship in Soviet and Post-Soviet Societies," in *Nation and Gender in Contemporary Europe*, ed. V. Tolz and S. Booth (Manchester: Manchester University Press, 2005), 98.

¹⁰⁶ Judit Takács, "Disciplining gender and (homo)sexuality in state-socialist Hungary in the 1970s." *European Review of History* 22/1 (2015): 165.

¹⁰⁷ Pushkareva, "Seksualnost v chastnoy", 13.

¹⁰⁸ Maksimov, "Osobennosti pravovogo," 135.

¹⁰⁹ Pushkareva, "Gendernaya sistema," 8-23.

¹¹⁰ Zdravomyslova i Temkina, "Gosudarstvennoe konstruirovaniye," 314.

liberalleştirilmesi 1955 yılında kürtajın suç unsurundan çıkarılıp tekrar yasallaştırılması ve annelikle bağlı devlet desteğinin güçlendirmesiyle atılmıştır. Aile hukuku alanında, Stalinist dönemin yasama işlemlerinin çoğu değiştirilmiş veya tamamen iptal edilmiştir.¹¹¹ 1969 tarihli Evlilik ve Aile Kanunu'yla, boşanma prosedürünü önemli ölçüde basitleştirmiş, eşler için ortak mülkiyet rejimi onaylanmış ve nafaka ilişkileri düzenlenmiştir.¹¹²

Kadına yönelik yeni devlet politikası çocuk doğumuyla ilgili bağımsız kararlara izin vermiştir.¹¹³ Böylece kadınlar Stalin döneminde 1936 yılında kaybettikleri cinsel özgürlüklerini 1955 yılında Stalin'in ölümünden sonra kürtajın yeniden yasallaşmasıyla geri kazanmıştır.¹¹⁴ Kruşçev'in yıllarında sosyal alanın sorunlarına dikkat çekmede küçük bir artış dikkat çekmektedir. Ülkede medikal ve çocuk kurumlarının sayısı artmış, kadın sağlığı bakım imkânları düzelmiş, bu da anne ve bebek ölümlerinde azalmaya neden olmuştur. Konut ve sosyal hizmetlerin kalitesinin artırılmasına çalışılmıştır. Bununla birlikte, genel olarak, sosyal altyapının gelişim düzeyi düşük kalmıştır ve nüfusun artan taleplerini karşılayamamıştır.¹¹⁵ Özellikle Slav cumhuriyetlerinde olmak üzere doğurganlığın 1970'lerde düşmesi, demografik bir krizin var olduğunu ortaya koymuştur.¹¹⁶ Bu, kamu politikasında belirli bir karışıklık yaratmıştır. Bu bağlamda doğum oranındaki düşüşün nüfusun işgücünün harekete geçirilmesi ile çatışmaya girdiği ve bu açıdan aileyi destekleyen devlet politikasının güçlendirildiğini, sosyal politikanın kadın rolünü değiştirdiğini ve annelik üzerindeki vurguyu artırdığı gözlenmiştir. Sonuçta düşen doğurganlık durumunun karşısını alabilecek önlemler üzerinde durulmuş ve nüfusun çoğalmasını teşvik eden demografik bir politika izlenmiştir.¹¹⁷

Bu açıdan ilgili dönemde kadın rolünün doğallaştırılması yani, annelik ideolojisinin doğal bir hedef olarak tanıtılması gözlenmiştir. Devlet annelikle 'doğru kadınlığı' tanımlayan bir ideoloji yürütmüştür.¹¹⁸ 'Çalışan anne' söylemi, daha önce olduğu gibi, Sovyet toplumsal cinsiyet düzeni için temel olarak kalsa da bu dönemde vurgu daha çok 'işçi' den 'anne'ye kaymıştır. Devlet, annelik ve çocukluğu destekleyen ve kadının annelik işlevini yerine getirebilmesini amaçlayan girişimlerde bulunmuş ve yasal iyileştirmeler anneye tam ve kapsamlı destek sağlama hedefini belirlemiştir.¹¹⁹ Örneğin, anneliği destekleyen özellikle çalışan annenin imajını yükselten ekonomik yardımlar arasında anaokulları ve kreş sayısında artış, doğum izninde ve ödemelerinde artış, yarı zamanlı olarak kadın çalışma pratiğinin yaygınlaştırılması ve genç ailelere konut tahsisinde öncelikler¹²⁰ sağlanmıştır. Aile yardım programlarının geliştirilmesinin yanı sıra erken

¹¹¹ Zavadskaya, *Gendernaya ekspertiza*, 106.

¹¹² Rabzhaeva, "Istoriko-sotsialnyi", 94.

¹¹³ Zdravomyslova, i Temkina, *12 lektsiy po gendernoy*, 341.

¹¹⁴ Newsholme ve Kingsbury, *Kızıl Tıp*, 142.

¹¹⁵ Bagmanova, "Sotsialnoye polozhenie", 60-86.

¹¹⁶ I. N. Tartakovskaya, *Gendernaya sotsiologiya* (M.: Variant; Nevskiy Prostor, 2005), 129.

¹¹⁷ Daha fazla bilgi için bkz. Zavadskaya, *Gendernaya ekspertiza*, 89-135.

¹¹⁸ Zdravomyslova i Temkina, "Gosudarstvennoe konstruirovaniye", 314-315.

¹¹⁹ Maksimov, "Osobennosti pravovogo," 135.

¹²⁰ Sanayileşmeyle kırsal kesimlerden şehirlere büyük çaplı göçle gelen konut sorunu temelinde toplu konut inşaatı politikası, evlilik ilişkilerini etkileyen faktörlerden biri oldu. Konut politikası ile ilişkili olarak özel alanın dönüşümü güçlendirildi. Konutun yapısı, insanların günlük hayatlarının örgütlenmesini büyük ölçüde belirlemektedir. Bu bağlamda özellikle 1950'li ve 60'lı yılların konut projesi, yeni bir toplu konut tipinin (ayrı bir daire ve bireysel yaşam

evliliklerin yayılması, genç ailelerin yaşam koşullarının iyileştirilmesiyle boşanmaların önlenmesi ve ailelerin büyüklüğünün önemi gibi kamuoyu üzerinde etki oluşturulmaya çalışılmıştır.¹²¹

Burada dikkati çeken, toplumda gerçekleşen liberalleşme, pratikte devlet tarafından kurulan ve desteklenen ebeveynlik ideolojisini değiştirmediğidir. Kadının bir eş ve anne olarak rolünü yerine getirmesi için sadece koşulların iyileştirilmesiydi. Çünkü resmi söylemlerde, aile toplumun 'temel taşı' olarak yorumlanmaktadır ve burada cinsiyet temelinde rollerin bölünmesinde çocukların bakımı ve yetiştirilmesi yine anneye emanet edilmiştir. Devlet eliyle güçlendirilen Sovyet ailesi bireysel hayatta kalmanın temeli haline gelirken Sovyet kadını anne ve devlet çalışanı arasında sıkışıp kalmıştır.¹²² Bu nedenle gelişmiş sosyalizm toplumunda kadınların rolleri, erkeklerin rollerinden çok daha fazla olmuştur. Bir kadın en başında anne olmak zorundaydı. Zira annenin rolü ideolojik hale getirilmişti. Rus yazar ve araştırmacı olan Zavadskaya'nın söylemiyle, annelik fahri bir görev olarak ilan edilmiş ve devlet nişanlarıyla kutsanmıştı.¹²³ Puşkareva'nın fikrinde bu eylemler, doğurganlıktaki düşüş eğilimini tersine çevirmek için totaliter devletin girişimleriydi.¹²⁴ Fakat somut veriler, aile birliğini ve doğum oranını desteklemeye yönelik önerilen önlemlerin yeterli olmadığını göstermiştir. 1970'li yıllarda boşanma sayısında SSCB, ABD'den sonra dünyada ikinci sırada yer almıştır. Boşanmalar özellikle kadınlar tarafından başlatılıyordu ve doğum oranı düşmeye devam ediyordu.¹²⁵

Devletin anneliği destekleyen politikaları cinsiyet düzeninin söylemsel bir krizine, kadınlık ve erkekliliği yorumlayan söylemlerde değişikliğe yol açmıştır. Kadının anne ve işçi rolünün bileşimi, bekâr annelerin durumuyla karşılaştırmalı eleştirel söylemde sorunsallaştırılırken öte yandan erkek rolü, tekelci ekmek kazanan ve savunmacının rolünü kullanmanın imkânsızlığı ile bağlantılı olarak eleştirinin hedefi haline gelmiştir. Öncelikli olarak, Sovyet kadının çift yükü (hem anne-eş hem çalışan rolünde) tartışma konusudur. Sosyalist inşanın amaçlarını yerine getirmek için seferber edilen kadın, eş ve anne rollerini gerçekleştirmede zorluklarla karşılaşmaktadır. Sosyal açıdan yararlı işlerde çalışan kadın, çocuk yetiştirme sorunları, boşanma, yalnız annelikle sonuçlanan aile sorumluluklarıyla başa çıkamamaktadır. İdeal Sovyet kadını aile ve annelik üzerine odaklanmış, ama kadın aynı zamanda Sovyet işletmelerinde ve kurumlarında çalışmaktadır ve bu nedenle kadının aile içindeki ve kamusal alandaki konumunun/iki rolünün birleştirilmesi meselesi tartışma ortamlarında analize tabii tutulmuştur. Örneğin, Sovyet sosyologları ve demografları, kadın ve erkeklerin ev içi eşitsizliğinin varlığını ortaya koyuyordu. Çalışmalarında kadın işçilerin hane halkına erkeklere göre 2-2,5 kat daha fazla zaman harcadıklarını ve bu nedenle becerilerini geliştirmek ve bireyin potansiyelini geliştirmesi için daha az zamanları olduğu belirtilmektedir. Üstelik evlilikte

in için yeni fırsatlar: günlük samimi ilişkiler, aile büyüklerinden bağımsız çocukların yetiştirilmesi, günlük yaşamın düzenlenmesi gibi) ortaya çıkmasına yol açtı ve bu ailenin özerk bir birim haline gelmesini sağladı. Zdravomyslova i Temkina, "Gosudarstvennoe konstruirovaniye", 316.

¹²¹ Zdravomyslova i Temkina, "Gosudarstvennoe konstruirovaniye", 316.

¹²² Zdravomyslova i Temkina, "Gosudarstvennoe konstruirovaniye", 316, 319-320.

¹²³ Zavadskaya, *Gendernaya ekspertiza*, 89-135.

¹²⁴ Puşkareva, "Gendernaya sistema", 8-23.

¹²⁵ Gradskova, "Gendernaya ideologiya", 97.

toplumsal cinsiyet eşitsizliği güçlenmektedir. Evli kadınların hane içi görevlerinde eşlerine hizmetleri büyük rol oynamaktadır. Tek ebeveynli ailelerdeki kadınlar (evlilik dışı çocuk sahibi, dul ve boşanmış anneler) ev işlerinde haftada yaklaşık altı saat evli ailelerdeki çocukların annelerine göre daha az zaman harcamaktadır.¹²⁶

Birçok düşünür ev içi alandaki eşitsizliğin bir sıra sebeplere dayandığını ileri sürmektedir. Örneğin, ataerkil geçmişten gelen davranış normlarının önemini halen koruduğu, gelenek ve göreneklerin kızları aile sorumluluklarına ittiğini, kadınların genellikle ev işlerinin doğası gereği evyapıcı inançları paylaştığını, hizmet sektörünün az gelişmiş olmasıyla kadın ve erkeği evsel ürünlerin tüketimine yönlendirilmesine yol açtığını, hane halkının modernizasyonu kullanılmadığını sebepler arasında göstermektedirler. Bu durumun karşısını almak adına hizmet sektörünün geliştirilmesi ve gündelik işlerin mekanikleştirilmesi gibi önlemler düşünülmüştür. Bununla birlikte, Sovyet halkının gelenek ve göreneklerinde değişiklikler yapılması veya evli bir kadının ev işini önemli ölçüde kolaylaştırabilecek akrabaların yardımı hatta ailedeki çocukların sayısının kasıtlı olarak sınırlandırılması çifte yükü hafifletmeye yönelik stratejilerdi.¹²⁷ Bu bağlamda, ev faaliyetlerinde kadının yükünü azaltmak için ülkede teknolojik/mechanik temelin oluşturulmasının yanı sıra kamusal yemekhanelerin ve çamaşırhanelerin faaliyete geçmesinin sağlaması için bir sıra girişimlerde bulunulmuştur. Devlet sosyalist sanayisi ve teknolojisi ile kadının enerji ve vakit harcadığı kimi ev işlerini üstlenme yoluna gitmiştir. Devlet ev işlerine harcanan emeği dar alandan çıkararak toplu emeğe çevirmiş ve emeğin verimliliğini/üretkenliğini (productivity) artırmıştır.¹²⁸ Yine de işi kolaylaştırıcı araçların bulunması ve diğer reformlar, kadınların hane içindeki uğraşlarını hafifletmesine rağmen iki iş kolunda (ev içi ve ev dışındaki emeği) çalışmasını ortadan kaldıramamıştır.

Diğer taraftan 1960'lı yılların sonlarından itibaren erkeklik kriziyle ilgili söylemler yaygınlaşmıştır. Kamuoyu söyleminde erkeklerin yaşam standartları (erken ölümleri, iş kazaları, zararlı alışkanlıkları gibi), toplumdaki erkek rolünün problemleri, eğitimdeki kadınların egemenliği ile ilgili şikâyetler duyulmaya başlamıştır. Basında ve diğer medya kaynaklarında, geleneksel toplumsal cinsiyet rolleri için gittikçe artan bir şekilde özlem duyulduğu görülmüştür.¹²⁹ 1970'li yıllarda Sovyet erkek rolünün sorunsallaştırılmasında feminizasyon eleştirilmiş ve erkeklerin demografik 'eksikliği' (yüksek ölüm oranına, kötü yaşam koşullarına, kötü alışkanlıklara, alkolizme, endüstriyel yaralanmalara bağlı) dile getirilmiştir. Eleştiri çerçevesinde hem gelenekselci hem de eşitlikçi yorumlar ve cinsiyet düzenini yeniden biçimlendirmek için ilgili bir sıra öneriler (erkek yoksunluğunun üstesinden gelmek bağlamında alınacak önlemler arasında erkeklerin sağlığı üzerinde daha katı ve sistematik bir kontrol, aileyi iyileştirme, kadınların kocalar için doğru yaşam biçimi için sorumluluklarının güçlendirilmesi gibi) sunulmuştur. Neticede Stalin'in ölümünden sonra rejimin liberalleşmesiyle birlikte, cinsiyet düzenin söylemsel bir krizi; kadınlık ve erkekliği yorumlayan söylemlerde değişiklik görülmüştür. Kadının anne ve

¹²⁶ Zdravomyslova i Temkina, "Gosudarstvennoe konstruirovaniye", 317, 319-320.

¹²⁷ Zdravomyslova i Temkina, "Gosudarstvennoe konstruirovaniye", 317-318.

¹²⁸ T.A. Hasdemir, "Sovyetler Birliği'nde Kadının Durumu", *Amme İdaresi Dergisi* 24/3 (1991): 84.

¹²⁹ Daha fazla bilgi için bkz. Tartakovskaya, *Gendernaya sotsiologiya*, 114-135.

işçi rolünün bileşimi, bekâr annelerin durumuyla karşılaştırmalı eleştirel söylemde sorunsallaştırılırken, öte yandan erkek rolü, tekelci ekmek kazanan ve savunmacının rolünü kullanmanın imkânsızlığı ile bağlantılı olarak eleştirinin hedefi haline gelmiştir.¹³⁰ Dolayısıyla, Sovyet kadınlık ve erkeklik projelerinin söylemsel krizi ile karakterize edilen son aşamada Sovyet toplumunda geleneksel aile rollerinde önemli bir değişiklik olmamış, kadının hane içi görevleri azaltılmamış ve kadınlar iş yükünün yanı sıra çift yükü yerine getirmeye devam etmiştir. Toplumsal cinsiyet sistemi, 'gönüllü' annelik rolünü güçlendirirken, aynı zamanda kadınların toplumsal üretimde kitlesel katılımını içermiştir. Kadının yasal statüsü konusundaki çalışmalar sosyalist insan hakları doktrini çerçevesinde özgürleşmiş kadına hem anneliği hem de emeği bir görev ve onur olarak sunmuştur.¹³¹

Dönemin Sovyet demografı ve sosyologları, SSCB'de kadınların toplumsal üretimdeki istihdam oranı bakımından dünyada ilk sırada yer aldığını kaydetmiştir. Sovyetler Birliği %44'lük oranla en fazla kadın mühendise sahip ülkelerden biri olarak, orta ve yükseköğretime sahip kadın teknik elemanların oranı %59'a, kadın savcı oranı %36,5 ve savcı yardımcısı oranı %54,9 ulaşmıştır. Ayrıca her 100 erkeğe karşılık 86 kadın, ekonomist ve planlamacı görevinde bu alanlarda etkin olarak çalışıyordu.¹³² Batılı ülkelerde daha çok erkek işi olarak görülen bu mesleklere kadınların yöneliminin olması Sovyetler Birliği'ni olumlu yönde farklılaştıran politikalarından birisidir. 1920'lerden itibaren üretime katılan kadın sayısında sürekli artış görülmüş ve 1970'li yıllara geldiğinde, çalışan kadınların toplam işçi sayısındaki oranı %51'e ulaşmıştır.¹³³

1979 yılının Birliğin nüfus sayım sonuçlarına göre Sovyetler'de kadın ve erkeğin eğitim seviyeleri arasında ciddi farklar oluşmamış ve çalışan kadın ve erkek arasındaki eğitim seviyesi yaklaşık olarak aynı düzeye ulaşmıştır. Eğitim düzeylerindeki dengeli durum kadın işgücünün sektörlere göre dağılımını da çeşitlendirmiştir. 1970'lerde artık, 16-54 yaşları arasında çalışma çağındaki tüm kadınların %82'si ulusal ekonominin çeşitli kollarında çalışıyordu. En yüksek kadın istihdam oranı %84'le sağlık sektörünün payına düşmüştür. Ticaret ve üretim alanında %76, eğitim alanında %73, iletişim sektöründe %68, devlet ve ekonomik yönetim organlarında %65, bilim ve bilimsel hizmetler sektöründe %50 oranında kadın istihdamı görülmüştür. Bu verilere göre ağırlıklı olarak kadınların imalat dışı sanayilerde istihdam edildiği görülmektedir. Bu yapısal dengesizlik durumu, belirli istihdam türlerinin feminizasyonunu ve mevcut cinsiyet iş bölümünü göstermektedir.¹³⁴ Ayrıca çalışma çağındaki kadınların neredeyse tamamına yakınının ekonominin çeşitli sektörlerinde çalışması, emek alanında tam eşitlik elde edildiğini sembolize etse dahi, daha düşük pozisyonlarda ve ücret veren sektörlerde yoğunlaşan kadın emeğinin özelliklerini koruduğu vurgulanmalıdır.¹³⁵ Benzer durum, ülkenin siyasi yaşamında da görülmüştür. Örneğin, 1966-1967 dönemi için parti saflarında %20

¹³⁰ Zdravomyslova i Temkina, "Gosudarstvennoe konstruirovaniy", 318-320.

¹³¹ Saber, "Sravnitelnaya kharakteristika," 30.

¹³² Hasdemir, "Sovyetler Birliği'nde Kadının Durumu," 87.

¹³³ Aivazova, *Gendernoe ravenstvo*, 62.

¹³⁴ Zdravomyslova, i Temkina, *12 lektsiy po gendernoy*, 341.

¹³⁵ Gradskova, "Gendernaya ideologiya", 96-97.

oranında kadınlar yer alırken, bu oranın %2,8'i sadece yönetim kadrosunda olmuştur.¹³⁶ Sanayi sektöründe, bilim, sağlık ve eğitim alanında kadınların karar verme düzeyindeki oranlarının düşük olması kadın ve erkeklerin pozisyonunda güçlü bir orantısızlık olduğunu göstermektedir.

Bu dönemde çalışan kadınların kendilerini profesyonel alanda gerçekleştirmelerini sağlayan belirli çalışma haklarının yasal olarak sağlanması son derece önemli olmuştur. Anneliği sosyal ve emek faaliyetleri ile birleştirmenin gerekliliğini düşünen iktidar, çalışan bir kadının pozisyonunu kolaylaştıracak ve daha fazla işgücü ödeneği sağlanacak girişimlerde bulunmuştur.¹³⁷ Yasal iyileştirmeler, çalışan kadınlara tam ve kapsamlı destek sağlama hedefini belirlemiştir. Bu bağlamda, 12 Eylül 1971 tarihinde kabul edilen Çalışma Yasası bu dönemde kadınların yasal statüsünü düzenleyen önemli belgelerden birisi olmuştur. 1971 tarihli Çalışma Yasası ile, kadınların tehlikeli çalışma koşullarındaki işlerde çalıştırılması yasaklanmış ve istihdamının yasak olduğu işlerin listesi onaylanmıştır (madde 160). Yasaya göre kadınların gece çalışması yasaklanmıştır (161. maddesi). Ayrıca 162. maddeye göre üç yaşın altında çocukları olan ve hamile kadınların iş gezileri yapması, fazla mesai ve hafta sonları çalışması yasaklanmıştır. 163. maddede kadınların ancak kendi rızaları ile gece çalışmalarına katılabileceği, üç ve on dört yaş arası çocuğu olan, on sekiz yaşına gelinceye kadar özürü veya engelli çocuklarına, hasta aile üyelerine bakan işçilerin fazla mesai çalışmalarına katılamayacakları ve rızası olmadan göreve gönderilemeyeceği belirtilmiştir. Bir buçuk yaşın altındaki çocukları olan, önceki işi yapmanın imkânsız olması durumunda, çocuk bir buçuk yaşına gelinceye kadar önceki işten elde edilen ortalama kazancı koruyarak başka bir işe geçişi sağlanmıştır. 165 ve 167. maddeye göre doğum izin süreleri ve şartları düzenlenmiştir. Bir buçuk yaşın altında iki veya daha fazla çocuğu olan kadınlar için dinlenme, yemek ve çocuğu beslemek için genel molaya ek süre verilmiştir. 169. Maddede mola süresinin bir saatten az olmayacağı, çalışma saatlerine dahil edileceği ve ortalama kazançlar üzerinden ödeneceği belirtilmiştir. Yasanın 170. maddesiyle hamile kadınların, emziren annelerin ve 1 yaşın altındaki çocukları olan kadınların işten çıkarılmaları yasaklanmıştır.¹³⁸

1950'lerin ortasıyla başlayan yeni SSCB döneminde devlet, ideolojik ve politik aygıtlarla toplumsal cinsiyet sistemini belirleyen ve uygulayan temel faktör olmayı korumuştur. Öte yandan 1950'lerin sonlarına doğru, yarı-kamusal alanın oluşumu başlamış, gayri resmi ve yarı resmi topluluklarda bireysel ve toplumsal yaşamın alternatif değerleri ve algıları gelişmiştir. Toplumsal problemler edebiyat, sinema ve sosyal bilimlerde (sosyoloji, demografi, sosyal istatistikler) tartışma konusu yapılsa da bu dönemde sosyal eleştirinin katı ideolojik sansürü devam etmiştir. Söylemlere karşı çıkmak ve cinsiyet farklılıklarını yorumlamak ancak geç Sovyet zamanlarının sosyal bilimleri, edebiyatı ve basını tarafından mümkün olabilmıştır. Bu şekilde, 1980'lerin ortalarında siyasi ve ekonomik reformlarla yeniden yapılanmaya giriş sürecinin etkileriyle birlikte devlet, kademeli olarak, sosyal ilişkileri düzenlemede ve toplumsal

¹³⁶ Aivazova, *Gendernoe ravenstvo*, 41.

¹³⁷ Voroshilova, "Razvitie konstitutsionnoy", 30.

¹³⁸ "Kodeks zakonov o trude RSFSR ot 09.12.1971," *Vedomosti VS RSFSR* (50, st. 1007, 1971).

cinsiyet sistemini belirlemede baskın rolünü yitirmeye başlamıştır. Ancak bundan sonra toplumsal cinsiyet politikası, ideolojik ve politik seviyelerde ve günlük uygulamalarda değişime uğramıştır.¹³⁹

Bu dönemde yeni cinsiyet rolleri, yeni kadınlık ve erkeklik yorumları, çeşitli toplumsal güçlerin (politik aktörler, medya, pazar ve gelenekler gibi) etkisinin sonuçları olarak ortaya çıkmıştır. Öncelikle, kadın hareketinin yeni biçimlerinin ortaya çıkması, gerçek toplumsal cinsiyet eşitliği aramaya başlayan çok sayıda derneğin oluşturulması için şartlar yaratmıştır. 1980'lerin ilk kadın oluşumları, kadın sorunlarını SSCB'de çözme tecrübesini sorgulamaya başlamış ve nihayetinde sorunun tam anlamıyla çözülmediğini, kadın erkek haklarında tam olarak eşitliğin sağlanmadığını ortaya koymuştur.¹⁴⁰ 1990'lı yıllarla birlikte kadın hareketinin gelişimine bağlı olarak, kadınların çıkarlarını temsil eden ve onları koruyan bir sıra oluşumlar ortaya çıkmış ve devlet iktidarının yapılarıyla etkileşime girmeye başlamıştır. Kadınların toplumdaki rolünü ve yerini değerlendirmede kalıplaşmış fikirlerin üstesinden gelebilmek ve cinsiyet temelinde de dahil olmak üzere her türlü ayrımcılığın önlenmesi ve ortadan kaldırılmasına yönelik çeşitli kadın toplulukları, internet siteleri ve faaliyetler ortaya çıkmıştır. Üniversitelerde artan bir şekilde toplumsal cinsiyet çalışmaları yürütülmeye ve dersler verilmeye başlanmıştır. Akademik söylemde, kadın ve erkek rollerinin yorumunda gelenekselliğin yoğunlaşması görülmüştür. Dönemin yeni ideolojileri, açıkça veya dolaylı olarak, yeniden doğuşa ihtiyaç duyan 'geleneğe' ve kadınların ve erkeklerin 'doğal' kaderlerine dair belli bir fikre dayanmıştır. Toplumsal cinsiyet terimlerindeki neo-gelenekçilik, yasal olarak yeni toplumsal roller olarak kabul edilebilecek gerçek kadınlık ve gerçek erkeklik gelenekleri arayışı olarak anlamlandırılmıştır. Cinsiyet gelenekçiliğinin çeşitli değerlendirmeleri akademik çalışmalara yansıtılmıştır. Rus toplumunun bir sıra araştırmacıları 1990'ların Rus dönüşümünde ataerkil rönesans ya da neo-gelenekçilik belirtileri görünürken, öte yandan söylemsel neo-gelenekçiliğin artmasının yanı sıra, aynı zamanda, kadınlar için yeni stratejilerin ortaya çıktığını ve kadınların toplumsal statülerindeki ilerlemeler bağlamında yeni bir ortam oluştuğunu da vurgulamıştır.¹⁴¹

XX. yüzyılın 80'li yılların ikinci yarısıyla birlikte SSCB'nin iktidar partisindeki ideolojik krizin ağırlaştırdığı ve toplumun gözünde komünist ideolojinin temel değerlerinin yitirildiği bir ortam Sosyalist sistemin çöküşünü hazırlamıştır.¹⁴² Geç Sovyet döneminde (1980'lerin sonu 1990'ların başında) toplumsal cinsiyet düzeninin dönüşümü toplumun sosyal yapısındaki değişiklikler, Rus ulusal devletinin oluşumu, siyasi sistemdeki değişimler, ekonomik sistemin dönüşümü, Sovyet ideolojilerinin yıkılması ve sosyal politikanın değerşen rolü bağlamında gerçekleştirilmiştir.¹⁴³

¹³⁹ Zdravomyslova, i Temkina, *12 lektsiy po gendernoy*, 315, 344-345.

¹⁴⁰ Voronina, *Feminizm i gendernoe ravenstvo*, 114.

¹⁴¹ Zdravomyslova, i Temkina, *12 lektsiy po gendernoy*, 345-347; Detaylar için ayrıca bkz. Pushkareva, 'Gendernaya sistema', 8-23; O. A. Voronina, "Zhenshchina i sotsializm: opyt feministskogo analiza," v kn.: *Feminizm: Vostok. Zapad. Rossiya*, pod red. M. T. Stepaniants (M.: Nauka, 1993), 205-225.

¹⁴² V. Ishakov, "Obshchestvenno-politicheskiye transformatsii v Rossii na rubezhe stoletiy: sotsialno-politicheskiye aspekty," *Zhurnal Novaya Yevraziya, Problemy natsionalnoy strategii* 1/2 (2010): 45.

¹⁴³ Zdravomyslova i Temkina, *12 lektsiy po gendernoy*, 345.

Sonuç

Tarihte ilk kez kadınların düşük toplumsal ve yasal statü sorunlarına gerçek bir çözüm arayışının somut eylemleri 1917 Ekim Devrimi'nin hemen sonrasında Sovyet Rusya'da atılmıştır. Kadınların yasal statüsünde önemli değişiklikler, Çarlık rejiminin devrilmesinden ve Bolşeviklerin iktidarı ele geçirmesinden sonra mümkün olabilmektedir. Bolşevikler, Marksist ideolojik temele dayanarak, toplumun ve özel hayatın her alanında kadın ve erkek arasında hakları eşitlemeye ve nihayetinde kadınların statüsü meselesini çözmeye ilişkin anlayışları geliştirmeyi başarmıştır. Dönemin dikkat çekici yönü, kadının statüsü meselesinin çözümlenmesinde kırk yıllık aktif bir mücadele yolundan geçen ulusal kadın hareketinin etkisinin görülmesidir. Sovyet iktidarının gelişiyle toplumsal cinsiyet alanında devrimci sayılabilecek eylemler, Batı ülkelerinde olduğundan birkaç on yıl önce başlamıştır.

Sovyetler Birliği, kadın erkek hak ve özgürlüklerinin eşitliğinin sağlanması için gerekli koşullar yaratmayı amaçlayan politikalar izlemeye başlayan ilk devletlerden birisi olmuştur. 1917 gibi erken bir tarihten itibaren, dönemin hâkim ideolojik tutum ve değerler sisteminden hareketle tüm Sovyet vatandaşlarının özgürleşmesi çerçevesinde, kadınlar ve erkekler arasındaki eşitsizliği yasallaştıran eski normlar yürürlükten kaldırılmıştır. Kadınların özgürleşmesine ve haklarının kazanılmasına ilişkin anneliğin korunması, istihdam, eğitim, siyasi katılım, kürtaj ve sağlık hakkı gibi yasal güvenceler sağlanmıştır. Yapılan özgürlükçü yasalar kadınların eğitim, istihdam ve siyaset alanında katılımlarının önünü açarak, toplumda kendilerini gerçekleştirebilmeleri için fırsatlar doğurmuştur. Kadınların yüksek eğitim seviyesi, bedenleri üzerinde söz sahibi olabilmeleri, ekonomik bağımsızlık ve özgüven kazanmaları açısından Sovyetler Birliği'nin Batı ülkelerine örnek olduğu söylenebilir.

Öte yandan Sovyet Birliği'nde söz konusu dönüşümlerin kadınların çıkarlarından ziyade daha çok iktidarın çıkarlarına öncelik verilerek gerçekleştirildiği tekrar vurgulanmalıdır. Sovyet toplumsal cinsiyet düzeni, büyük ölçüde kadınlara ve erkeklere hem fırsatlar hem de engeller koyan devlet politikası tarafından belirlenmiştir. Sovyet devletinin gelişiminin farklı aşamalarında, kadınların mesleki ve genel eğitim seviyelerinin iyileştirilmesi, işgücü faaliyetlerine, devlet ve toplum yaşamına erkeklerle eşit koşullarda tam katılımının sağlanması ve anneliğin korunması devletin amaçları doğrultusunda çözülmüştür. Kadını ülkenin ekonomik, demografik ve stratejik sorunlarını çözmeye bir araç olarak kullanan devlet, eşitlik ve özgürlüğü ilan ederken aynı zamanda ataerkil düşünceye de bağlı kalmıştır.

Sovyet yetkilileri kadını hem kamusal hem de özel alanda ataerkil yapıdan kurtarmak, tam bağımsızlığını sağlamak ve yaşam standartlarını iyileştirmek konusunda içten olmalarına rağmen, başta ekonomik ve demografik nedenler doğrultusunda zaman içerisinde kademeli olarak kadına ilişkin bir sıra politika ve uygulamalardan uzaklaşmıştır. Özellikle 1930'lu yıllardan 1950'lerin ortasına kadar olan dönemde esas olarak kadınlara yönelik devlet politikası bu yönde olmuştur. İncelenen dönemde, kadınlar çeşitli şekillerde devletin ve partinin hizmetine seferber edilmiştir. Bu dönemde savaş beklentisi içinde olan Sovyet hükümeti, doğum oranlarındaki keskin düşüşün

nüfusun normal yeniden üretimini tehdit etmesi karşısında eski geleneksel yaklaşımların ve toplumdaki kadınların rol ve amaçlarının gözden geçirilmesi gerektiği sonucuna varmıştır. Stalin hükümeti söz konusu nedenlerden ötürü Marksist teorinin kadınların kurtuluşu konusundaki klasik hükümlerine dayanan yol haritasından uzaklaşmaya başlamıştır. Bu yıllarda devlet, cinsiyetler konusunda tek taraflı davranarak erkeklerin hanedeki rolünü değiştirmek için herhangi bir adım atmamış ve ev içi tüm sorumluluk kadının yükü olarak kalmaya devam etmiştir. Zhenotdel gibi kadınların toplumdaki konumunu değiştirmeyi amaçlayan bağımsız kadın oluşumların çalışmalarının sonlandırılması, kürtajın yasaklanması ve boşanma sürecinin zorlaştırılması kadın nüfusu olumsuz şekilde etkileyen adımlar olmuştur. Böylelikle ikinci aşama, Stalin iktidarının önceki on yılın aile ve kadınlara yönelik ilerici olan politikalarını tersine çevirdiği bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sovyet devletinin cinsiyet politikasının kademeli olarak 'yumuşatılması' ancak son aşamayı içeren 1950'li yıllardan sonra başlamıştır. Bu dönemde tekrar boşanma süreci kolaylaştırılmış ve kürtaj yeniden suç olmaktan çıkarılmıştır. Feminist hareket ise ancak 1970'ler sonrası yeniden canlanmaya başlamıştır. 1977 tarihli son Anayasa, 1936 Anayasasına kıyasla kadın ve erkek haklarını daha kapsamlı bir şekilde eşitlemiştir. Bunlarla birlikte geç Sovyet döneminde de toplumsal cinsiyet düzenine ilişkin bazı geleneksel önyargıların, eski ataerkil tutumların değişmeden kaldığı ve kadınların sorunlarının gerçek anlamda çözümünün mümkün olmadığı gözlenmiştir. Nitekim Sovyetler Birliği'nde gündelik bilinç düzeyindeki tutumlar teori ve düşüncelerdeki gibi olmamış, zihniyetler özgürlükçü yasaların metinleri kadar hızlı ve etkili bir şekilde gelişmemiştir. Sovyet Rusya'nın sahip olduğu etnik ve dini farklılıklar da değerlendirildiğinde ülkede gerçekleşen süreçlerin yansıması kitle bilincinde geleneksel görüşlerin ciddi şekilde değişmediği yönündedir.

Ataerkil yapıda kalmaya devam eden Sovyet toplumunda önemli pozisyonları erkekler işgal etmiş, hane içinde egemenliğini korumuştur. Aile ve ebeveynlik alanındaki rollerin toplumsal cinsiyete göre dağılımı geleneksel anlayışa dayanmış ve bu, Sovyet aile politikasında öncelikli bir meseleye dönüşmemiştir. Sovyet devleti, sosyal altyapının ve onunla birlikte yaşam hizmetlerinin geliştirilmesi veya çocukların yetiştirilmesine dair üstlenilen yükümlülükleri tam olarak yerine getirememiştir. Kreşler, kamusal çamaşırhaneler, ortak yemekhaneler gibi toplumsal hizmetlerle ev sorumluluklarının toplumsallaştırılması yetersiz kalmıştır. Kamusal alana katılım, kadınların hane içerisindeki toplumsal cinsiyete dayalı iş bölümü gibi sorumluluklarına dayanan otoriter-ataerkil aile içi ilişkiler tarzını yeterince aşındıramamıştır. Sovyet kadınlarının çifte yükü ortadan kaldırılmamış, kadın kamusal alan ile özel alan arasında sıkışıp kalmıştır. Kadınların yüksek eğitim düzeyine rağmen, işgücü piyasasında ayrımcı uygulamalar sürmüştür. Kadınlar daha çok düşük ücretli sektörlerde yoğunlaşmış, önemli iş pozisyonlarına ve siyasi görevlere erişememiştir. Dolayısıyla bu çalışma, Sovyet döneminin ilk yıllarından kadın ve erkeğin yasal olarak eşitliği sağlanmış olmasına rağmen, ülkede fiili eşitliğe ulaşamadığının altını çizmektedir. Ancak şu belirtilmelidir ki, Sovyet toplumunda yüzyıllardır kök salmış ataerkil düzen tam anlamıyla kırılmamış olsa da kadınların durumunun daha iyiye doğru değiştirdiği sonucuna varılabilir. Bu açıdan,

Sovyetler Birliği'nin toplumsal yaşamda kadının özgürleşmesi yolunda öncü devletlerden birisi olmayı başardığını söylemek mümkündür.

Beyanname:

1. Etik Kurul İzni: Etik Kurul İzni gerekmemektedir.

2. Katkı Oranı Beyanı: Yazarlar, makaleye eşit oranda katkı sağlamış olduklarını beyan etmektedirler.

3. Çıkar Çatışması Beyanı: Yazarlar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan etmektedirler.

Declarations:

1. Ethics approval: Not applicable.

2. Author contribution: The authors declare they have contributed equally to the article.

3. Competing interests: The authors declare no competing interests.

KAYNAKÇA

Alferova, I.V. *Zhenskiy vopros' v teorii i praktike bolshevizma*. Bryansk: Kursiv, 2011.

Aivazova, S. G. "İdeynie istoki zhenskogo dvizheniia v Rossii." *Obshchestvennie nauki i sovremennost* 4 (1991): 125-133.

Aivazova, S.G. *Russkie zhenshchiny v labirinte ravnopravii (Oçerki političeskoj teorii i istorii)*. M.: RİK Rusanova, 1998.

Aivazova, S. G. *Gendernoe ravenstvo v kontekste prav cheloveka*. M.: Eslan. 2001.

Bagmanova, E. Z. "Sotsialnoye polozhenie zhenshchin vo vtoroy polovine 1940-kh seredine 1960-kh gg.: na materialakh Tatarskoy ASSR." *Dissertatsiya, In-t istorii im. Sh. Mardzhani AN RT., Kazan, 2009.*

Chuykina, S. "Byt neotdelim ot politiki: Ofitsialnye i neofitsialnye normy polovoy morali v sovetskom obshchestve 1930-1980-kh godov." V kn.: *V poiskakh seksualnosti*, pod red. E. Zdravomyslova i A. Temkina, 99-128. SPb.: Dmitriy Bulanin, 2002.

Chikalova, I. R. "I. Armand i A. Kollontay: feminizm, kommunizm i zhenskiy vopros v Rossii." V kn.: *Zhenshchiny v istorii: vozmozhnost byt uvidennymi*, gl. red. I.R. Chikalova, 241-251, Minsk: BGPU, 2002.

"Dekret o grajdanskom brake, o detyah i o vedenii knig aktov sostoyaniya." *Sobr. uzakoneniy i rasporyajeniy pravitelstva za 1917-1918 gg.* M.: Upravlenie delami Sovnarkoma SSSR (1942): 161-163.

"Dekret o rastorjenii braka." *Sobr. uzakoneniy i rasporyajeniy pravitelstva za 1917-1918 gg.* M.: Upravlenie delami Sovnarkoma SSSR (1942): 150-151.

Farnsworth, B. B. "Bolshevism, the Woman Question, and Aleksandra Kollontai." *The*

- American Historical Review* 81/2 (1976): 292-316.
- Goven, J. "Gender and modernism in a Stalinist state." *Social Politics* 9/1 (2002): 3-28.
- Gafizova, N. "Istoricheskii opyt vzaimodeystviia rossiiskogo i mezhdunarodnogo zhenskikh dvizhenii v kontse XIX – nachale XX veka." Dissertatsiya, Ivanovskii gosudarstvennii universitet, Ivanovo, 2000.
- Glukhova, M. "Izmenenie polozheniya zhenshchin v politike v Rossii načala XX veka do nashikh dney." *Noveishiye i klassicheskiye metody issledovaniya sotsialnykh izmenenii*, red. E. Bogomyagkova, 20-38. SPb: Skifiya-print, 2018.
- Gradskova, Yu. V. "Gendernaya ideologiya v Sovetskoy Rossii." V kn.: *Vvedenie v gendernie issledovaniya*, pod obsh. red. I. V. Kostikova, 87-98. M.: Aspekt Press, 2005.
- Goldman V. Z. *Zhenshchiny u prokhodnoy. Gendernie otnosheniya v sovetskoy industrii (1917-1937 gg.)*. Per. V. Yu. Lobovskoy. M.: ROSSPEN, 2010.
- Hasdemir, T.A. "Sovyetler Birliği'nde Kadının Durumu." *Amme İdaresi Dergisi* 24/3 (1991): 81-98.
- Hasbulatova, O. A. *Opyt i traditsii zhenskogo dvizheniia v Rossii (1860-1917)*. Ivanovo: Ivan. gos. un-t, 1994.
- Hasbulatova, O. A. *Rossiyskaya gendernaya politika v XX stoletii: mify i realii*. Ivanovo: Ivanovsk. gos. un-t, 2005.
- Hasbulatova, O. A. "Zhenskoe dvizhenie v Rossii kak faktor sotsialnogo progressa (1900-1917 gg.)." *Zhenshchina v rossiyskom obshchestve* 2/83 (2017): 5-14.
- Hasbulatova, O. A. i I. N. Smirnova. "Evoliutsiia zhenskogo voprosa v rossiyskom obshchestve (1900-2020)." *Zhenshchina v rossiyskom obshchestve* 1 (2022): 3-21.
- Iukina, I. *Russkiy feminizm kak vyzov sovremennosti*. SPb.: Aleteiia, 2007.
- Ishakov, V. "Obshchestvenno-politicheskiye transformatsii v Rossii na rubezhe stoletiy: sotsialno-politicheskiye aspekty." *Zhurnal Novaya Yevraziya, Problemy natsionalnoy strategii* 1/2 (2010): 45-63.
- Kadioğlu, S. *20. Yüzyıl ve Kadın, Batı Ülkelerinde Kadın Hareketleri*. İstanbul: Gri Yayınevi, 2005.
- Kuprina, I. V. "Feministskoye dvizheniye v Rossii vo vtoroy polovine XIX - načale XX vv." Dissertatsiya, Moskovskiy gorodskoy pedagogicheskiy universitet, Moskva, 2000.
- "Kodeks zakonov ob aktakh grazhdanskogo sostoyaniya, brachnom, semeynom i opekunskom prave ot 16 sentyabrya 1918 goda." *Sobraniye uzakoneniy RSFSR*, 76-77, st. 818 (1918).
- "Kodeksa zakonov o trude R.S.F.S.R. izd. 1922 g.: Postanovleniye VTSIK ot 09.11.1922." *Sobraniye uzakonenii RSFSR*, 70, st. 903 (1922).
- "Kodeksa zakonov o brake, semye opeke: Postanovlenie VTSIK ot 19.11.1926." *Sobraniye uzakonenii RSFSR*, 82, st. 612 (1926).
- "Kodeks zakonov o trude RSFSR ot 09.12.1971." *Vedomosti VS RSFSR*, 50, st. 1007 (1971).
- Kollontai, A. M. *Polozheniye zhenshchiny v evolyutsii khozyaystva*. M.: Gos. izd-vo, 1922.

- Kollontai, A. M. "Revolyutsiya byta." *Iskusstvo kino* 6 (1991): 105-109.
- Kondakov, A. "An Essay on Feminist Thinking in Russia: To Be Born a Feminist." *Oñati Socio-legal Series* 2/7 (2012): 33-47.
- Left Voice. "No One is Handed Freedom on a Silver Platter': Women and the Russian Revolution." (2017). Erişim tarihi: 19.07.2021, <https://www.leftvoice.org/no-one-is-handed-freedom-on-a-silver-platter-women-and-the-russian-revolution/>
- Lenin V. I. *Razvitie kapitalizma v Rossii*. M.: Poli. sobr. soch., 1972.
- Maksimov, A. A. "Osobennosti pravovogo polozheniya zhenshchin v Sovetskoj Rossii." *Vestnik Mezhdunarodnogo instituta ekonomiki i prava* 2/23 (2016): 130-139.
- Mespoulet, M. "Women in Soviet society." *CEFRES* (2006): 1-8.
- Miroshnichenko, M. I. "Razvitie pervoy sovetskoy gendernoy modeli v pervoy polovine 1930-kh gg." *Vestn. Yuzhno-Ural. gos. un-ta. Ser. Sotsialno-gumanitarnyye nauki* 15/1 (2016): 21-26.
- Mirzəzadə, R.S. *Gender: Cəmiyyət. İnsan hüququ. Siyasət (fəlsəfi, tarixi və siyasi-hüquqi istiqamətlər)*. Bakı: Adiloğlu, 2003.
- Newsholme, A. ve J. A.Kingsbury. *Kızıl Tıp - Sovyet Rusya'da Toplumsallaştırılmış Sağlık*. çev. Selçuk Görmez, İstanbul: Yazılama Yayınları, 2015.
- Nechemias, C. "Women's Participation: from Lenin to Gorbachev." In *Russian Women in Politics and Society*, ed. by Wilma Rule, and Norma C. Noonan, 15-30. Westport, Connecticut and London: Greenwood Press. 1996.
- Osipovich, T. E. "Kommunizm, feminizm, osvobozhdeniye zhenshchin i Aleksandra Kollontay." *Obshchestvennyye nauki i sovremennost* 1 (1993): 174-186.
- Özbudun, S. *Marksizm ve Kadın, Emek, Aşk, Aile*. İstanbul: Tekin Yayınevi, 2015.
- Patrikeyeva, O. A. "Zhenskiye organizatsii Rossii nachala XX v.: bor'ba za politicheskoye ravnopraviye." *Vestnik Leningradskogo gosudarstvennogo universiteta im. A. S. Pushkina* 3 (2013): 18-28.
- Petrov, A. V. i Yu. V. Kokoreva. "Vozniknoveniye zhenskogo obshchestvenno-politicheskogo dvizheniya v Rossii i yego rol' v stanovlenii pravovogo statusa zhenshchin v dorevolyutsionnyy period." *Vestnik Nizhegorodskogo universiteta im. NI Lobachevskogo* 3 (2008): 213-219.
- Pushkareva, N. L. "U istokov russkogo feminizma: skhodstva i otlichiya Rossii i Zapada." *Ros. zhenshchiny i yevrop. kultura* (2001): 79-84.
- Pushkareva, N. L. i O. E. Kazmina. "Brak v sovetskoy i postsovetskoy Rossii." V kn.: *Semeynyye uzy. Modeli dlya sborki*, pod red. S. A. Ushakina, 185-219. M.: Novoye literaturnoe obozreniye, 2004.
- Pushkareva, N. L. "Seksualnost v chastnoy zhizni russkoy zhenshchiny (X-XX vv.): vliyaniye pravoslavnogo i etakraticeskogo gendernykh poryadkov." *Zhenshchina v rossiyskom obshchestve* 2 (2008): 3-17.
- Pushkareva, N. L. "Gendernaya sistema Sovetskoy Rossii i sudby rossiyanok." *Novoe*

- literaturnoe obozreniye* 117/5 (2012): 8-23.
- Pushkareva, N. L. i I. M. Pushkareva, "Dva veka zhenskogo dvizheniya v Rossii i yego sovremennoye sostoyaniye." *Zhenshchina v rossiyskom obshchestve* 2 (2021): 17-27.
- Rabzhaeva, M. "Istoriko-sotsialnyi analiz semeinoi politiki v Rossii XX veka." *Sotsiologicheskie issledovaniya* 6 (2004): 89-97.
- Rizvanova, M. "Sovyet Sonrası Orta Asya'da Kadın: İmaj ve Gerçeklik." Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2012.
- Saber, K. A. "Srvnitelnaya kharakteristika realizatsii prav zhenshchin v Rossiyskoy Federatsii i İrake: konstitutsionno-pravovoy analiz." Dissertatsiya, Yeletskiy gosudarstvenniy universitet im. İ. A. Bunina, Yelets, 2014.
- Salogub, Ya. L. i V.V. Frolov. "Kodeks zakonov ob aktakh grazhdanskogo sostoyaniya, brachnom, semeynom i opekunskom prave 1918 g. kak etap bolshevistskogo eksperimenta v pravovom regulirovanii semeyno-brachnikh otnosheniy. Istorioografiya. Istochniki." *Vestnik Volzhskogo universiteta imeni V.N. Tatishcheva* 4, Tom 2 (2017): 5-17.
- Savchuk, A. A. "Byla li seksualnaya revolyutsiya v Rossii v 1920-e gg.? K postanovke problemy." *Istoriya povsednevnosti* 3/5 (2017): 22-39.
- Smith, S. *Kadınlar ve Sosyalizm Kadınları Kurtuluşu Üzerine Denemeler*. çev. Etkin Bilen Eratalay. İstanbul: Yordam Kitap, 2012.
- Schrand, Thomas G. "Socialism in One Gender: Masculine Values in the Stalin Revolution." In *Russian Masculinities in History and Culture*, ed. by Barbara Evans Clements, Rebecca Friedman, and Dan Healey, 194-209. Houndmills: Palgrave. 2002.
- Shabanova, A. N. "Ocherk zhenskogo dvizheniia v Rossii." *Zhenshchina v rossiyskom obshchestve* 4 (2008): 3-26.
- Shineleva, L. T. "Zhenshchina i politika." V kn.: *Obshchaya i prikladnaya politologiya*, pod obsh. red. V. I. Zhukova i B. I. Krasnova, 571-588. M.: MGSU, 1997.
- Shelenkova, A. I. "Istoriya razvitiya gendernogo ravnopraviya v Rossii." *Elektronniy nauchniy zhurnal 'Nauka. Obshchestvo. Gosudarstvo'* 9/3 (2021): 37-45.
- Takács, J. "Disciplining gender and (homo)sexuality in state-socialist Hungary in the 1970s." *European Review of History* 22/1 (2015): 161-175.
- Tartakovskaya, I. N. *Gendernaya sotsiologiya*. M.: Variant; Nevskiy Prostor, 2005.
- "Ukaz Prezidiuma VS SSSR ot 08.07.1944 'Ob uvelichenii gosudarstvennoy pomoshchi beremennym zhenshchinam, mnogodetnym i odinokim materyam, usilenii okhrany materinstva i detstva, ob ustanovlenii pochetnogo zvaniya 'Matgeroinya' i uchrezhdenii ordena 'Materinskaya slava' i medali 'Medal materinstva'." *Vedomosti VS SSSR*, 37 (1944).
- Voronina, O. A. "Zhenshchina i sotsializm: opyt feministского analiza." V kn.: *Feminizm: Vostok. Zapad. Rossiya*, pod red. M. T. Stepaniants, 205-225. M.: Nauka, 1993.
- Voronina, O. A. *Feminizm i gendernoe ravenstvo*. M.: Editorial URSS, 2004.

- Voroshilova, S. V. "Razvitie konstitutsionnoy idei ravenstva polov v Rossii XX veka." *Vestnik Saratovskoy gosudarstvennoy yuridicheskoy akademii* 2/109 (2016): 26-31.
- Yaman, A. *Sovyetler Birliğinden Rusya Federasyonuna - Sovyet Sosyalizminin Anayasaları (1918 - 1924 -1936 - 1977 - 1993)*. İstanbul: Doğu Kütüphanesi, 2018.
- Zavadskaya, L. *Gendernaya ekspertiza rossiyskogo zakonodatelstva*. M.: BEK, 2001.
- Zdravomyslova, Ye. A. i A. A. Temkina. "Gosudarstvennoe konstruirovaniye gendera v sovetskom obshchestve." *Zhurnal issledovaniy sotsialnoy politiki*. Tom 1, 3/4 (2003): 299-321.
- Zdravomyslova, E., and A. Temkina. "Gendered Citizenship in Soviet and Post-Soviet Societies." In *Nation and Gender in Contemporary Europe*, ed. by V. Tolz and S. Booth, 96-113, Manchester: Manchester University Press, 2005.
- Zdravomyslova, Ye. A. i A. A. Temkina. *Rossiyskiy gendernyy poryadok: sotsiologicheskiy podkhod*. SPb: Izdatelstvo evropeyskogo universiteta v Sankt-Peterburge, 2007.
- Zdravomyslova, Ye. A. i A. A. Temkina. *12 lektsiy po gendernoy sotsiologii*. SPb: Izdatelstvo evropeyskogo universiteta v Sankt-Peterburge, 2015.

